

Riksantikvarieämbetet

Slutredovisning av miljömålsprojektet

Indikatorer för levande kust och skärgård

– att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv

Rapport från Riksantikvarieämbetet 2004:3

Slutredovisning av miljömålsprojektet

Indikatorer för levande kust och skärgård – att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv

Rapport från Riksantikvarieämbetet 2004:3

Jerker Moström, Daniel Nilsson och Karin Schibbye

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet

Box 5405, 114 84 Stockholm

Tel. 08-5191 8000

Fax 08-5191 8083

www.raa.se

bocker@raa.se

För värdefulla insatser och synpunkter tackas:

Robert Olsson, Länsstyrelsen i Västernorrlands län
Torbjörn Svaan, Länsstyrelsen i Västernorrlands län
Paul Hansson, Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne
Thomas Engel, Länsstyrelsen i Västra Götaland
Ingegerd Fångström, SCB
Marianne Eriksson, SCB

Omslagsbilder:

Silo, Falkenbergs hamn och Falkenbergs hamn. Foto: Pål-Nils Nilsson, RAÄ
Hinseholmskilens småbåtshamn. Foto: Pål-Nils Nilsson, RAÄ
Färjan från Koön till Marstrandsön. Foto: Jan Eve Olsson, RAÄ

Layout Ann Winberg Idéverkstaden

© 2004 Riksantikvarieämbetet

1:1

ISSN 1651-1298

ISBN 91-7209-343-9

Tryck Edita Ljunglöfs AB, Stockholm 2004

Innehåll

Förord	5
Inledning	7
Syfte	7
Utgångspunkter och arbetsmodell	7
Indikatorer	11
Urval	11
Lägesbunden information	11
Förslag till hur indikatorerna kan presenteras	12
Föreslagna indikatorer	14
Yrkesfiske	14
Permanentboende	15
Taxeringsvärde	17
Samfälligheter	19
Ängs- och betesmarker	21
Jordbruksföretag	21
Stödvariabler	24
Bebyggelsens åldersfördelning	24
Befolkning (antal, åldersgrupp och kön)	24
Kort om index	25
Utvecklingsbehov	26
Referenser	27
Bilaga 1 – Indikatoranalys	28
Trovärdighetsanalys	28
DPSIR-modell	29
Analysmatris för indikatorn antal licensierade yrkesfiskare	30
DPSIR-modell över indikatorn antal licensierade yrkesfiskare	31
Analysmatris för indikatorn andel permanent bebodda fastigheter	32
DPSIR-modell över indikatorn andel permanent bebodda fastigheter	33
Analysmatris för indikatorn genomsnittligt taxeringsvärde	34

DPSIR-modell över indikatorn genomsnittligt taxeringsvärde	35
Analysmatris för indikatorn antal samfälligheter	36
DPSIR-modell över indikatorn antal samfälligheter	37
Analysmatris för indikatorn areal hävdad ängs- och betesmark	38
DPSIR-modell över indikatorn areal hävdad ängs- och betesmark	39
Analysmatris för indikatorn antal jordbruksföretag	40
DPSIR-modell över indikatorn antal jordbruksföretag	41
Bilaga 2 – Avförda variabler	42
Bebyggelse	42
Näringar	43
Service	44
Landsbygdsutveckling	44
Planeringsförutsättningar	44

Förord

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har ett övergripande ansvar för att utveckla kulturmiljöarbetet mot bakgrund av de nationella miljökvalitetsmålen. I detta ansvar ingår bland annat att tillsammans med berörda aktörer svara för att lämpliga indikatorer utvecklas, att samordna uppföljningen, att samlat redovisa måluppfyllelse samt att verka för att målen nås. Detta kräver ett omfattande utvecklingsarbete – hur ska vi kunna mäta om miljöns kulturmiljökvaliteter minskar eller ökar?

Denna slutrapport i projektet *Indikatorer för en levande kust och skärgård* redovisar resultaten av ett av RAÄ:s utvecklingsprojekt. Projektet har haft som syfte att analysera om och i så fall hur vi med befintlig offentlig statistik kan följa kulturmiljöns utveckling och betingelserna för en god förvaltning av miljöns kulturvärden. Projektet redovisar i rapporten förslag på indikatorer för att följa miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård*.

Projektet har pågått i två år och har möjliggjorts genom utvecklingsmedel från Miljömålsrådet. Projektledare under projektets första fas – att ta fram en arbetsmodell – har varit Katarina Fehler. Projektledare under följande två faser – att genomföra analyser enligt modellen och att vaska fram ett antal möjliga indikatorer – har varit Karin Schibbye. Projektmedarbetare har varit Jerker Moström och Daniel Nilsson. Utvecklings- och analysarbetet har genomförts i samverkan med Statistiska

Centralbyrån och länsstyrelserna i Västernorrlands län och Västra Götalands län samt Landsantikvarien/Regionmuseet i Skåne. Till projektet har knutits en referensgrupp. Den har bestått av representanter från Fiskeriverket, Glesbygdverket, Skogsvårdsstyrelsen i Östergötlands län, Sjöfartsverket, Naturvårdsverket, Jordbruksverket och Boverket.

Projektet har visat att statistiken framför allt är användbar för att väcka frågor i tidiga skeden vilket innebär att uppföljningen kan bädda för förebyggande åtgärder. Vi visar här på en färdriktning som vi tror är framkomlig när det gäller att följa upp förändringar avseende drivkrafter och förvaltningsbetingelser. Många frågor återstår däremot att utveckla innan vi har ett fungerande system för uppföljningen av kulturmiljöfrågorna i miljökvalitetsmålen. Det fortsatta arbetet innebär att utveckla ansvar, roller, finansiering och att utveckla samverkan mellan de olika aktörer som tillsammans verkar för att miljökvalitetsmålen ska uppnås.

Stockholm november 2003

Birgitta Johansen
avdelningschef

Karin Schibbye
projektledare

Inledning

Syfte

Miljömålsarbetet ska baseras på ett uppföljningssystem med indikatorer för att kunna mäta om samhällsutvecklingen går i rätt riktning – dvs. om utvecklingen går mot eller fjärrar sig de nationella miljö kvalitetsmålen.

Med fokus på miljö kvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård* har detta projekt syfte varit att:

- undersöka *om* och *hur* befintlig statistik kan användas för att följa faktorer som påverkar förutsättningarna för ett varsamt bruk och tillvaratagande av kust och skärgårdars kulturvärden.
- upprätta ett program för uppföljningen av kulturmiljö aspekterna i miljö kvalitetsmålet.

Utgångspunkter och arbetsmodell

Miljömässig hållbar utveckling

Kulturmiljön ingår som ett av fem grundläggande perspektiv eller värden i miljön som ska tillgodoses i arbetet för en miljömässigt hållbar samhällsutveckling. I det för projektet aktuella miljö målet – *Hav i balans samt levande kust och skärgård* – slås fast att kust och skärgård ska ha en hög grad av natur- och kulturvärden och att särskilt värdefulla områden ska skyddas.

För en miljömässigt hållbar utveckling krävs att miljöns kulturvärden – kulturmiljö kvaliteter – är inbyggda i samhällets förhållningssätt och att kulturmiljön i hela sin bredd ses som en resurs i samhällsutvecklingen. Detta förutsätter i sin tur att olika aktörer tar ett självständigt ansvar för förvaltningen av kulturmiljön inom sina respektive verksamhetsområden.

Detta projekt har sitt fokus i miljö kvalitetsmålet och inte i de mer kortsiktiga delmålen vilket betyder att en viktig del av projektet har varit att bryta ner generationsmålet i för kulturmiljö värden strategiska frågor. Det är förekomsten av kulturvärden generellt som står i fokus för detta projekt och inte det långsiktiga skyddet av ett urval värdefulla miljöer.

Avgränsning av kust och skärgård

Det återstår att lösa hur kusten ska avgränsas geografiskt.

Det finns stora fördelar om berörda myndigheter i miljö målsuppföljningen kan komma överens om- och tillämpa en över sektorsgränserna gemensam avgränsning av kustzonen. Det behövs således en samverkan kring frågan mellan berörda myndigheter.

I de län som ingått i projektet har vi valt att använda oss av riksintresseavgränsning enligt 4:e kapitlet i miljöbalken samt för Skånes del en schablonggräns på tre kilometer. Fördelen med att använda en schablonggräns är att den möjliggör tydligare jämförelser mellan olika delar av landet. Nackdelen är att en enhetlig kustavgränsning inte tar hänsyn till regionala skillnader vilket i viss mån riksintresseområdena gör. En ny kustavgränsning anpassad efter regionala förhållanden är något som bör beaktas i kommande uppföljningar av miljö målet.

Vi har i projektet valt att inte behandla rent urbana miljöer som tätorter eller större städer. Dessa miljöer kommer framför allt att sortera under miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö*.

Indikatorer för miljö målsuppföljning

En indikator är ett verktyg för att analysera förändringar och åskådliggöra och kommunicera trender. Vi har diskuterat indikatorer som speglar ”miljö tillstånd” och sådana som speglar ”förvaltningsbetingelser”. Den första typen förutsätter att det finns delmål för utpekade kulturmiljö kvaliteter och indikatorn kan då kopplas till målsuppfyllelse samtidigt som den endast kan redovisa något som redan hänt.

Indikatorer som belyser betingelserna för kulturmiljöns överlevnad kan ge underlag för motåtgärder innan miljö förändringen skett. De kan väcka frågor och ge underlag för aktiva val grundade på kunskap om de kulturmiljö kvaliteter som står på spel. Det är främst förutsättningarna för att kunna ta ett kulturmiljö ansvar som vi menar är intressant att få indikationer på och kunna följa förändringarna av. Förutsättningar som på ett avgörande sätt inverkar på människors handlande – och möjligheter att handla. Det ska vara lättare att göra ”rätt” än att göra ”fel”.

Det är viktigt att påpeka att indikatorer som uttryck för en drivkraft eller påverkansfaktor (förvaltningsbetingelser) inte har något egenvärde i sig själv utan syftar till att indikera olika utvecklingsförutsättningar av

Fiskare i Kivik, Skåne. Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.

kulturmiljön. Det är förutsättningar som kan bidra till, eller motverka, en måluppfyllelse och en hållbar samhällsutveckling genom att de underlättar eller försvårar ett tillvaratagande av miljöns kulturvärden, motverkar eller påskyndar en utarmning av morgondagens miljöer. Denna typ av indikatorer är därför också användbara redskap i myndigheters omvärldsanalyser och strategiarbeten.

De i projektet föreslagna indikatorerna är både *tillståndindikatorer* för de kulturmiljökvaliteter för vilka vi kan formulera delmål och *förvaltningsindikatorer* för frågor/betingelser som har bäring på en god förvaltning av kulturmiljön mer generellt. Det har i projektet framgått att den befintliga offentliga statistiken lämpar sig särskilt väl för det senare.

Vi har i projektet sökt efter indikatorer utifrån ett nationellt uppföljningsperspektiv med fokus på generella utvecklingsinriktningar. Med tanke på detta är det inte möjligt, och inte heller vår ambition, att försöka fånga och ta hänsyn till lokala variationer som bryter mot generella mönster. Statistiken som vi arbetat med är dock fullt tillämpbar på regional och lokal nivå. Aktörer på det regionala- och kommunala planet kan fördjupa analyserna kring de lokala variationerna.

Kulturmiljö kvalitet

Med kulturmiljö kvalitet avser vi i detta sammanhang objekt, miljöer och särdrag med för kustkulturen typiska egenskaper, kännetecken och funktioner. Det kan både handla om materiella och immateriella egenskaper. De är uttryck för platsens karaktär och särart – egenskaper som utgör ett slags ”mervärde” för människor och samhällsutveckling. De centrala kulturmiljö kvaliteterna i kust och skärgård som vi identifierat, är knutna till det särskilda med dessa platser – havet och dess nyttjande, den tidiga bosättningen och nationsgränsen. Närheten till havet, fiskenäringen och mångsyssleriet har skapat samhällen som kännetecknas av småskalighet, täthet, samfälligheter, ett varierat odlingslandskap, en blandad bebyggelse med både boende och anläggningar. Andra karaktäristiska miljöer har formats av sjöfarten, det militära nyttjandet, turism och fritidsboende. På många platser är idag de näringar eller verksamheter som format de kusttypiska miljöerna på tillbakagång eller inaktuella – och kustkulturen därmed stadd i förändring.

I arbetet för en hållbar samhällsutveckling är det ”kustens kulturarv” – dvs. något som ständigt förändras och utvecklas som står i fokus. Den befintliga kulturmiljön

*Konsumbutik på Möja,
Stockholms skärgård.
Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.*

*Per Albinlinjen, värn i
Smygehuk, Skåne.
Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.*

”kulturarvet vid kusten” utgör därvid en resurs att utgå ifrån och ta tillvara för att framtida kustmiljöer ska bevara sin särart och attraktionskraft. Det är inte bara kulturmiljön i sig som ska värnas utan även den potential den är bärare av för en hållbar samhällsutveckling. En kulturmiljökvalitet ska inte uppfattas som en statisk målbild. Nya kvaliteter kan tillkomma medan gamla förlorar sin betydelse. För att framtidens kustmiljöer ska vara hållbara ska de enligt miljömålet kännetecknas av en kulturhistorisk mångfald – och nya miljökvaliteter kan växa fram i en process som förmår hantera dagens kvaliteter. Detta kräver en förståelse för, ett aktivt förhållningssätt till och goda förvaltningsvillkor för den befintliga miljöns kulturmiljökvaliteter.

Förvaltningsbetingelser

Förutsättningarna för att förvalta och berika kulturarvet vid kusten kallar vi för ”förvaltningsbetingelser”. Utgångs-

punkten för den statistik som tagits fram i projektet har varit konstaterandet att förutsättningen för att utveckla och tillvarata kulturarvet i kust- och skärgårdsområden är att det finns människor som bor och verkar i områdena. Vi menar också att det är de traditionella kustanknutna näringarna som är intressanta att följa eftersom de har en tydlig koppling till den fysiska miljön som utvecklats under lång tid. De speciella förutsättningar som råder i kust- och skärgårdsområdena har genom näringarna skapat unika miljöer som inte finns i inlandet. Vi har valt att lyfta fram fisket och jordbruket eftersom vi förutsätter att ett fortsatt näringsidkande inom dessa områden har en avgörande betydelse för hur kulturarvet bevaras och tas tillvara.

Vi har identifierat förvaltningsbetingelser som så långt möjligt gäller generellt för att ta tillvara kulturarvet och vars förändringar kan komma att få stora konsekvenser för *kustsamhällets karaktär* och för förutsättningarna för en *fortsatt utveckling*.

Exempel – kulturmiljö-kvaliteter och förvaltnings-betingelser. Vilka kulturmiljö-kvaliteter finns representerade i bilden?

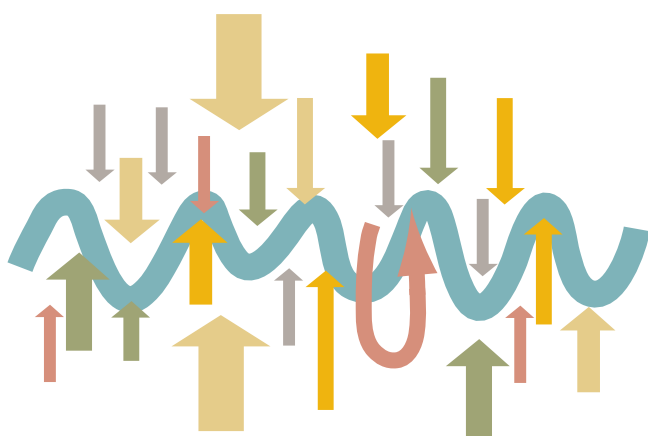
Händelöps fiskeläge, Västerviks kommun, Småland.

Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.

Vilka betingelserna är och vilken roll de spelar för att ta tillvara och utveckla kulturmiljö-kvaliteterna förändras dock med tiden. Nya variabler kan tillkomma medan andra förlorar i betydelse eller blir inaktuella beroende på samhällsutvecklingen. Det betyder att ett dynamiskt förhållningsätt där indikatorerna omprövas, är nödvändigt för uppföljningen av miljö-kvalitetsmålen.

Förhållandet mellan kulturmiljö-kvalitet och förvaltningsbetingelserna visas i figur 1. Kulturmiljö-kvaliteten på en plats som resultat av en dynamisk hållbar utveckling kan illustreras i form av en våg (Ett musealt bevarande motsvarar med detta bildspråk en rak linje). Varje levande föränderlig kulturmiljö har sin vågprofil. Drivkrafterna, förvaltningsbetingelserna, är samhällsprocesser som påverkar miljöns utveckling och karaktär, dvs. rörelsen på

Figur 1. Principskiss över förhållandet mellan kulturmiljö-kvalitet och förvaltningsbetingelser.

Källa: Katarina Fehler, 2002.

vågen. Dessa är illustrerade som pilar och som kedjor av pilar eftersom dessa också påverkar varandra. För att bygga vidare på en plats kvaliteter krävs både krafter som verkar för förändring (nedåtgående pilar) och modererande krafter (uppåtgående pilar). Sambanden mellan orsak och verkan är ibland tydliga, men oftast komplexa då flera faktorer kan samvariera eller ta ut varandra.

Exempel – kulturmiljö-kvalitet och förvaltningsbetingelser

Vi har i projektarbetet besökt ett antal områden och platser för att i fält diskutera vad kulturmiljö-kvalitet kan utgöras av. En av dessa platser var Händelöps fiskeläge utanför Västervik. I bilden ovan kan man bland annat skönja följande kulturmiljö-kvaliteter:

- Tätt bebyggelsestruktur utan reglerade tomtavgränsningar (samfällad mark)
- Båtar
- Bebyggelse med kontinuitet
- Blandad bebyggelse med bostäder, sjöbodnar och övriga ekonomibyggnader

Vi har även försökt identifiera faktorer/betingelser som påverkar kvaliteterna och som styr utvecklingen, i positiv eller negativ riktning, på platsen. Exempel på förvaltningsbetingelser som varit gynnsamma för kulturmiljö-kvaliteterna i Händelöp är bland annat följande:

- Hög andel bofasta personer (permanentboende)
- Verksamma yrkesfiskare
- Låg omsättning av fastigheter
- Fast landförbindelse och goda pendlingsmöjligheter till förvärvsarbete

Indikatorer

Urval

Vi har analyserat en mängd olika data (variabler) för att testa om de fungerar som indikatorer. De indikatorer vi föreslår belyser strategiska kulturmiljökvaliteter respektive processer eller förutsättningar som vi anser vara viktiga för en kulturmiljömässigt hållbar samhällsutveckling i kust- och skärgårdsområden. Viktiga egenskaper hos en indikator anses bland annat vara dess relevans, känslighet för förändringar¹, tillförlitlighet, entydighet, målgruppsanpassning, kostnadseffektivitet och förmåga att engagera till åtgärder. Ett annat viktigt villkor är dataförsörjningens stabilitet över tid, dvs. dess upprepningsbarhet². Vi anser att de indikatorer som vi föreslagit är de variabler som bäst uppfyller dessa kriterier.

Föreslagna indikatorer ser vi som pedagogiska mätinstrument för att påtala förändringar. Vår förhoppning är att de signaler som indikatorerna kan ge ska påverka olika samhällssektorer att i ökad utsträckning internalisera kulturmiljöfrågan i sin ordinarie verksamhet. Detta är viktigt, inte minst med tanke på att förutsättningarna för att förvalta och utveckla kulturmiljön i många fall ligger utanför kulturmiljövårdens direkta inflytande. Huvudaktörerna är de som har de redskap (t.ex. juridiska, finansiella eller politiska) som krävs för att förbättra betingelserna för att tillvarata och bruka kulturarvet. Exempel på huvudmålgrupper för föreslagna indikatorer är politiker och myndigheter på nationell, regional och lokal nivå. Men vi ser också intresseorganisationer och samhällsorganisationer samt inte minst allmänheten som viktiga målgrupper.

Vi har föreslagit en indikator som mäter ”tillstånd” eller kulturmiljökvalitet, fyra indikatorer som belyser förvaltningsbetingelserna för kulturarvet vid kusten och två som mäter både och. Därutöver föreslår vi två stödvariabler som kan underlätta fördjupade analyser. De variabler som vi föreslår som indikatorer för miljömålsuppföljningen är listade i tabellen på nästa sida³.

De indikatorer som vi föreslår kan ingå i ett program för uppföljning av miljökvalitetsmålet om levande kust och skärgård. Det fortsatta arbetet får utvisa vilka frågor/indikatorer som bör ingå i den gemensamma miljömålsuppföljningen (GUS) och vilka som bör ingå i den omvärldsbevakning som kommer att göras bland annat inför de fördjupade utvärderingarna.

Indikator	Tillstånd	Förutsättning
Antal fiskebåtar	●	●
Antal licensierade yrkesfiskare		●
Andel permanent bebodda fastigheter		●
Genomsnittligt taxeringsvärde		●
Antal samfälligheter	●	●
Areal hävdad ängs- och betesmark	●	
Antal jordbruksföretag		●
Stödvariabler		
Bebyggelsens åldersfördelning	●	
Befolkning (antal, åldersgrupp och kön)		●

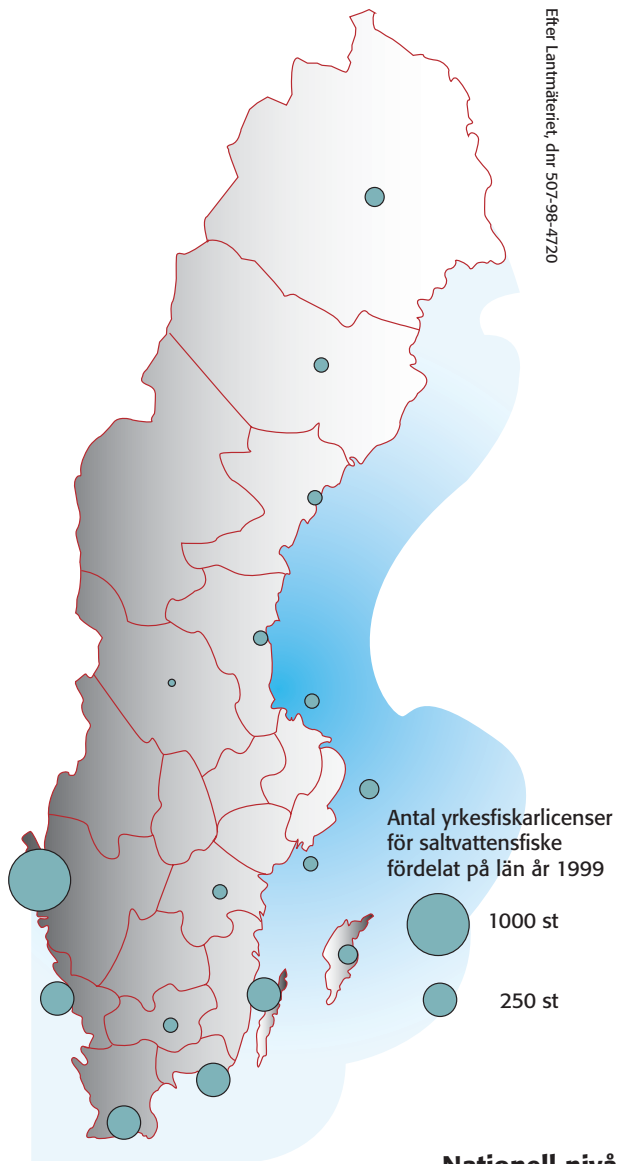
Tabell 1. Valda indikatorer och stödvariabler. Dessa har delats in i två olika typer beroende på om de mäter förändring av tillståndet av en kulturmiljökvalitet eller förändring av en förutsättning för att förvalta och utveckla kulturarvet. Antal fiskebåtar och samfälligheter anser vi representerar båda typerna.

Föreslagna indikatorer bevakar olika samhällsprocesser vilka får likartade konsekvenser för kulturmiljön. (Se bilaga 1.) Det visar att indikatorerna i flera fall kompletterar varandra vilket är positivt eftersom det många gånger krävs olika ingångar för att kunna förklara konsekvenserna i miljön.

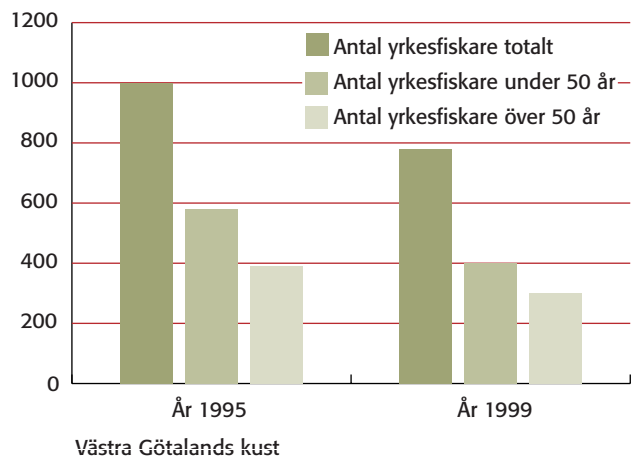
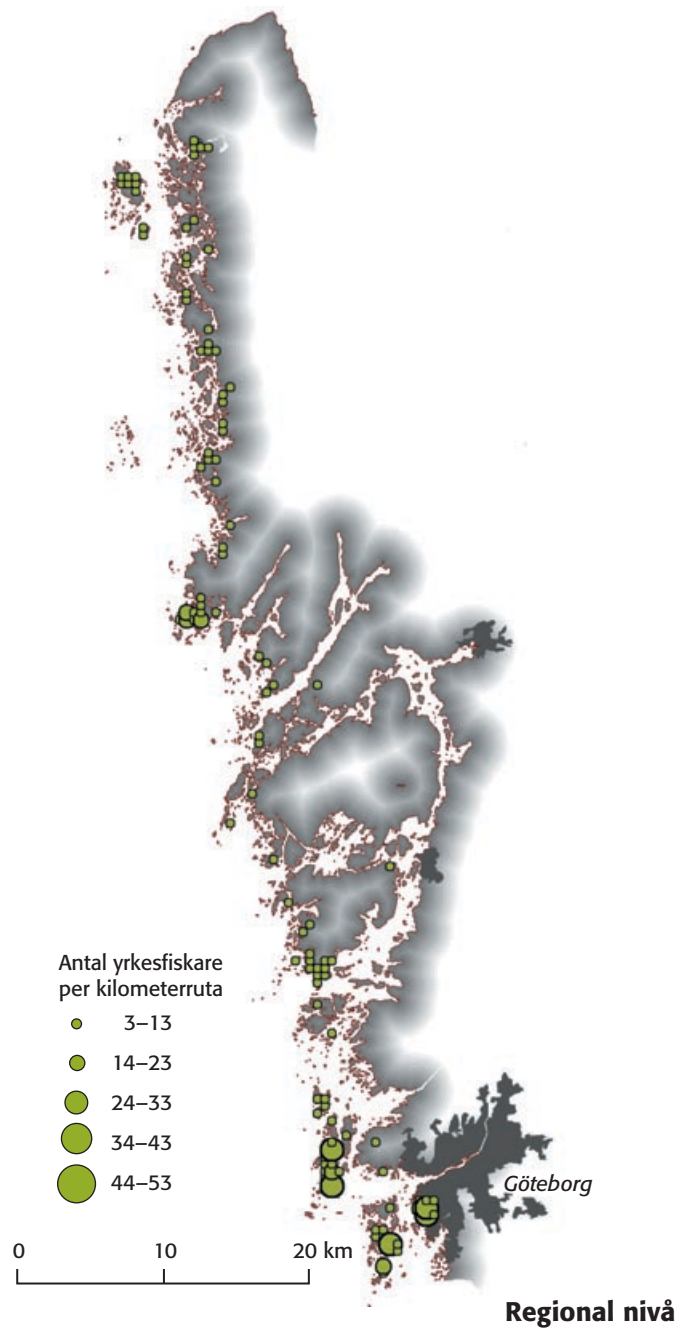
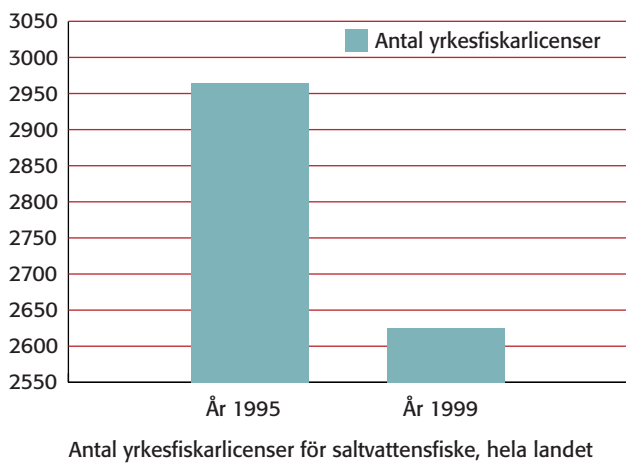
Lägesbunden information

Gemensamt för all statistik som vi har använt är att den är lägesbunden – dvs. att data har en geografisk relevans. Anledningen är att det är viktigt att inte bara konstatera att förändringar sker utan även *var* dessa förändringar sker. Att veta *var* ger oss större möjligheter att förstå *varför* och därmed också förbättra möjligheterna att se vilka åtgärder som kan vara aktuella. För att hantera statistiken geografiskt, både analytiskt och redovisningsmässigt, har vi valt att koppla data till ett regelbundet rutsystem utlagt över kust- och skärgårdsområdena. Denna hantering har skett med hjälp av geografiska informationssystem (GIS).

Oavsett om statistiken ursprungligen har en högre upp-

Nationell nivå

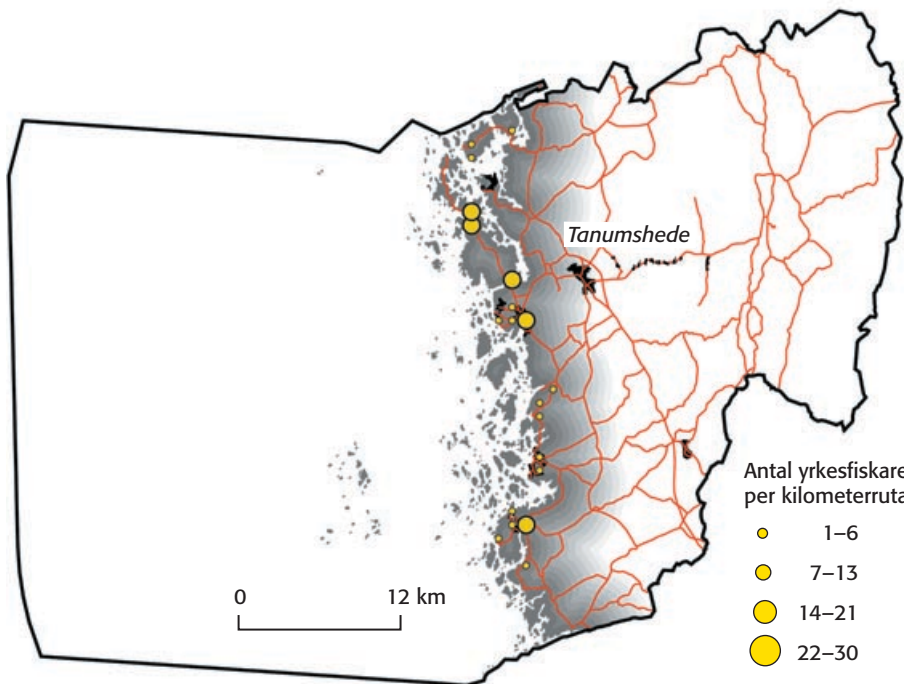

Figur 2. Förslag på modell för indikatorredovisning exempel antal yrkesfiskare. Källa: SCB och RUS. Illustrationer: RAÄ och Ann Winberg.

lösning har den aggregerats till 1 x 1 kilometer stora rutor (alternativt 2 x 2 kilometer i de fall detta varit mer relevant). Fördelen med fasta rutor är att de inte förändras över tid, vilket administrativa indelningar som exempelvis kommuner kan göra. Möjligheten finns dock hela tiden att från rutnivån skala upp statistiken till kommun- och länsnivå.

För att på ett relevant sätt kunna redovisa utvecklingen av miljön i kust- och skärgårdsområden krävs att dessa områden avgränsas (Se avsnittet *Avgränsning av kust och skärgård*). Eftersom kust och skärgård vanligtvis inte

sammanfaller med läns- eller kommunindelningar är det nödvändigt att använda statistik på en mer detaljerad skalnivå. Detta kan i vissa fall medföra en viss kostnadsökning på grund av databearbetning samt kvalitets- och sekretessgranskning, vilket bör vägas in vid finansieringen av miljömålsuppföljningen. För den statistik som ligger på fastighetsnivå, till exempel permanentboende och taxeringsvärden, blir kostnaden i stort sett detsamma oavsett om data är aggregerad till rutor eller läns- och kommunnivå. Om data redan finns framtaget och redovisat på läns- eller kommunnivå (vilket i vissa fall görs av SCB för andra ändamål) innebär det en merkostnad att göra om uttaget och koppla data till en lägre redovisningsnivå, exempelvis rutor.

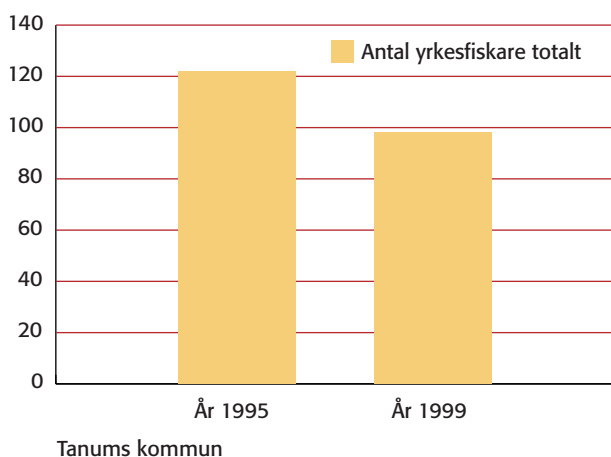

Förslag till hur indikatorerna kan presenteras

Redovisning av en indikator i det Gemensamma Uppföljnings Systemet (GUS) omfattar, och ska anpassas efter olika samhällsnivåer, nationell, regional och i framtiden även lokal nivå. För mer information om GUS se Miljömålsportalens hemsida (<http://www.miljomal.nu/index.php>).

Vi föreslår att indikatorerna på samtliga nivåer redovisas med både karta och diagram. När statistiken tillåter förespråkar vi att kartredovisning är utformad enligt det tidigare beskrivna rutsystemet. Vi är övertygade om att kopplingen till geografien på en relativt detaljerad skala är viktig för att kunna förstå och utvärdera omvandlingsprocesserna. Figur 2 visar ett förslag på en modell för hur vi anser att indikatorerna grafiskt bör redovisas på nationell, regional respektive lokal (kommunal) nivå.

Lokal nivå

Fotnoter

1. Vårt fokus i projektet har således varit på variabler med förändringspotential – dvs. inte fasta frågor som "fiskerättigheter" och "säkerhetsbestämmelser" – dessa faktorer är nog så viktiga men får fångas på annat sätt än genom statistik.
2. Kriterier för vad som kännetecknar en bra indikator går bl.a. att läsa om i rapporten *Index, indikatorer, presentationsverktyg och de svenska miljömålen*, Segnestam, L. & Persson, Å. 2002.
3. Analyserade men avförda variabler är listade i bilaga 2.

Föreslagna indikatorer

Yrkesfiske

Målsättning

Fiskenäringens miljöer i kust och skärgård ska bibehålla sin särart och fortsätta utvecklas genom ett aktivt och yrkesmässigt fiske.

Indikator

Indikatorns fullständiga beteckning är *antal licensierade yrkesfiskare*. Indikatorn syftar till att följa förutsättningarna för tillvaratagande och utveckling av kulturmiljön genom en ett levande yrkesfiske i kust- och skärgårdsområdena. Som ett komplement till *antal licensierade yrkesfiskare* föreslår vi även *antal licensierade fiskebåtar fördelade på storleksklasser* som indikator. Båda indikatorerna avser att belysa samma problematik och de har samma målgrupper. Antal licensierade fiskebåtar har därför inte getts någon egen beskrivning i detta dokument. Fiskebåtarna utgör dels en kulturmiljökvalitet, dels kan man genom båtarnas storleksindelning avläsa hur det storskaliga respektive småskaliga fisket utvecklas.

Båtar vid varv i Smygehuk, Skåne.

Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.

Beskrivning

Utvecklingstendensen har under lång tid varit ökad storskalighet i fisket med större och färre fartyg som följd. Den totala fångsten ökar men fördelar sig på allt färre antal fiskare. Antalet yrkesfiskare minskar i nästan alla län, mest kritiskt är läget för det småskaliga kustnära fisket. Som exempel kan nämnas att antalet licensierade fiskare i Skåne mellan 1995 och 1999 minskade med cirka 30 procent. Statistiken pekar alltså på att kulturmiljövårderna kopplade till fiskenäringen kan vara hotade och att vi därför är på väg bort från målet att bevara och bruka skärgårdens och kustens kulturarv.

Fisket är och bör förbli en central del av resursutnyttjandet i det maritima landskapet. Kulturmiljön längs kusterna har under lång tid varit präglad av fiskets verksamheter och anläggningar och det är förödande om fisket minskar eller försvinner. Det är dock inte enbart den fysiska miljön som förutsätter ett levande, yrkesmässigt fiske. Fisket som ekonomisk, social och kulturell institution är en viktig betingelse för att vi ska uppnå en hållbar samhällsutveckling i våra kustområden.

Relevans

Indikatorernas relevans bygger på antagandet att ett fortsatt yrkesmässigt fiske är en av förutsättningarna för att fiskenäringens kulturmiljöer i kust-, skärgårds- och insjöområden ska kunna behålla sin särart och utvecklas, både i materiellt och immateriellt hänseende. En fortsatt minskning av antalet yrkesverksamma fiskare måste mötas med särskilda åtgärder för att kulturmiljön inte ska utarmas.

Målgrupp

Frågan om fiskets utveckling och framtid är stor och komplex och dessutom en mycket känslig och hett diskuterad politisk fråga. Vi anser att indikatorn som mätinstrument bör ha goda förutsättningar att engagera till både diskussion och handling. De primära målgrupperna är politiker och de myndigheter, organisationer och institutioner som arbetar med fiskefrågor, exempelvis Fiskeriverket, länsstyrelserna och Yrkesfiskarnas riksförbund. Vi tror även att indikatorn är av stort intresse hos allmänheten och intresseorganisationer som exempelvis Skärgårdarnas Riksförbund.

Åtgärder

Åtgärder som indikatorernas signaler motiverar till handlar bland annat om miljöförbättringar (till exempel god förvaltning av fiskbeståndet), stöd och bidrag till småskaligt, kustnära fiske, politiska direktiv och regleringar samt tekniska förändringar i fisket (t.ex. större nätmaskor, alternativ till trålning).

Data och källkritik

Statistiken bygger på data från Fiskeriverkets register över aktiva yrkesfiskare och registrerade fiskefartyg. SCB bearbetar Fiskeriverkets data med hjälp av geokodning mot Lantmäteriets fastighetsdatasystem, sekretessgranskar och tillhandahåller data.

Statistiken omfattar enbart licensierade fiskare. Utöver dessa finns ett mycket stort antal fiskare som inte är licensierade men som bedriver ett kommersiellt fiske vid sidan av annan sysselsättning. Dessa finns alltså inte med i den befintliga statistiken. På grund av sekretesskäl kan man också i vissa fall få ett bortfall då data redovisas på rutnivå⁴.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet inte motiverar datauttag årligen. Förslagsvis bör indikatorn ha en periodicitet på vartannat till vart fjärde år.

Permanentboende

Målsättning

Kust- och skärgårdslandskapets byggnader och bebyggelsemiljöer med särskilda värden ska värnas och utvecklas (Prop. 2000/01:130).

Indikator

Indikatorns fullständiga beteckning är *andel permanent bebodda fastigheter*. Indikatorn syftar till att följa förutsättningarna för tillvaratagande och utveckling av

*Fritidshus i Händelöp,
Västerviks kommun.
Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.*

Utlängan, väg ut till ön. Foto: Jan Norman, RAÄ.

kulturmiljön genom en stabil åretruntbefolkning i kust- och skärgårdsområdena.

Beskrivning

Idag pågår en allt snabbare omvandlingsprocess i kust- och skärgårdsområdena där åretruntbostäder omvandlas till fritidshus. Kusterna och skärgårdarna utgör de allra mest attraktiva delarna av gles- och landsbygden vad gäller rekreation och fritidsvistelse och trycket på hus och tomter är därför mycket stort. Fastighetspriser och taxeringsvärden stiger mycket kraftigt. Kust- och skärgårdsbefolkningens möjligheter att kunna leva och verka påverkas av denna omvandling, men också befolkningens rätt att bevara och förnya sin kultur och sina livsformer. Från kulturmiljövårdens synpunkt innebär detta ett stort problem eftersom vi antar att permanentboendet längs kusterna är en garanti för levande och brukade kulturmiljöer året runt.

Liksom så många andra faktorer är permanentboendets förändringar och dess effekter för kulturmiljön olika beroende på vilken del av landet man tittar på. Ser man exempelvis till de norrländska glesbygdkusterna är det minskande permanentboendet en funktion av den

allmänna glesbygdsproblematiken med struktur-omvandling och urbanisering. Försörjningsmöjligheterna är för dåliga för att människor ska kunna stanna kvar i kustområdet. Kulturmiljön hotas här av funktions-tömning och förfall. Samtidigt är det tydligt att de norrländska kuststäderna attraherar folk både från Norrlands inland men också från glesbygdkusterna. Beträktat som en helhet utgör exempelvis antalet permanent bebodda fastigheter i Västernorrlands kust-område över 70 procent av det totala antalet fastigheter. Denna relativt höga andel är ett utslag av den tätorts-nära kusten med sitt tätare bebyggelsemönster. Bortser man från den tätortsnära kusten är permanentboendet betydligt lägre. Även längs stora delar av Sydsveriges kust- och skärgårdsområden är en minskande andel permanentboende ett stort problem och här tillkommer dessutom det stora trycket på tomter och hus från fritidsboendet.

När permanentboende minskar genom avfolkning riskerar bebyggelse att stå oanvänd och förfalla. Om permanentboende ersätts av en hög andel fritidsboende blir förutsättningarna för att bedriva verksamheter säsongsvisa. Samhällena tenderar till att upplevas som "döda" under vinterhalvåret. En ökning av andelen

fastigheter med permanent befolkning innebär bättre förutsättningar för verksamheter och näringar.

Relevans

Indikatorns relevans bygger på antagandet att en permanentboende befolkning i kust- och skärgårdsområdena är en förutsättning för en levande kust och skärgård året runt. Permanentboendet påverkar i hög grad möjligheterna att ta tillvara och bruka kulturarvet i kust- och skärgårdsområdena. En ökning av andelen permanent bebodda fastigheter ger bättre förutsättningar för verksamheter och näringar och därför också ett ökat bruk av närmiljön och bebyggelsen. En minskning av andelen permanentboende ger sviktande förutsättningar för en levande och brukad kulturmiljö vilket på sikt kan leda till att kulturmiljön utarmas. Att vända trenden med en minskande andel permanent befolkning i landsbygdens kust- och skärgårdsområden är en förutsättning för att vi ska kunna nå generationsmålet om en levande kust och skärgård.

Målgrupp

Frågan om permanentboendet i skärgårdsområdena är liksom fisket en hett diskuterad politisk fråga. Vi anser att indikatorn som mätinstrument bör ha goda förutsättningar att engagera till både diskussion och handling. De primära målgrupperna för indikatorn är politiker och myndigheter både på den lokala (kommuner), regionala (länsstyrelser, landsting och andra regionala självstyrelseorgan) och nationella skalan (regering, riksdag och centrala myndigheter). Indikatorns signaler har av allt att döma stort intresse även för allmänheten och olika typer av intresseorganisationer som exempelvis Skärgårdarnas Riksförbund.

Åtgärder

Åtgärder som indikatorn motiverar till kan handla både om att undanröja hinder för, och aktivt stödja en hållbar utveckling som i detta fall är kopplad till en permanent befolkning i kust- och skärgårdsområdena. Det kan bland annat handla om skattetekniska förändringar, politiska direktiv och lagstiftning, kommunala detaljregleringar och strategier (exempelvis ”boplikt”) samt stöd och bidrag.

Data och källkritik

Statistiken baseras på Lantmäteriets fastighetsdatasystem. SCB bearbetar, sekretessgranskar och tillhandahåller data.

Om en fastighet betraktas som permanent bebodd eller inte styrs framför allt av mantalsskrivningen. Om minst en person är mantalsskriven på fastigheten räknas den som

permanent bebodd. Idag blir delårsboende allt vanligare, dvs. egentligen ett mellanting mellan permanentboende och fritidsboende i funktionell mening. Man bor delar av året i sin ”fritidsbostad” och kan även vara mantalsskriven där samtidigt som man arbetar på annan ort i vilken man också har en bostad. Förhållandet kan också vara helt omvänt. Detta fenomen kan utgöra ett källkritiskt problem. Man bör givetvis vara medveten om detta men vi menar dock att problemet inte är så stort att det försvagar indikatorn.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet inte motiverar datauttag årligen. Förslagsvis bör indikatorn ha en periodicitet på vart annat till vart fjärde år.

Taxeringsvärde

Målsättning

Kust- och skärgårdslandskapets byggnader och bebyggelsemiljöer med särskilda värden ska värnas och utvecklas (Prop. 2000/01:130).

Indikator

Indikatorns fullständiga beteckning är *genomsnittligt taxeringsvärde*⁵. Indikatorn syftar till att följa förutsättningarna för tillvaratagande och utveckling av kulturmiljön genom drägliga levnadsvillkor för dem som vill bo, verka och försörja sig i kust- och skärgårdsområdena.

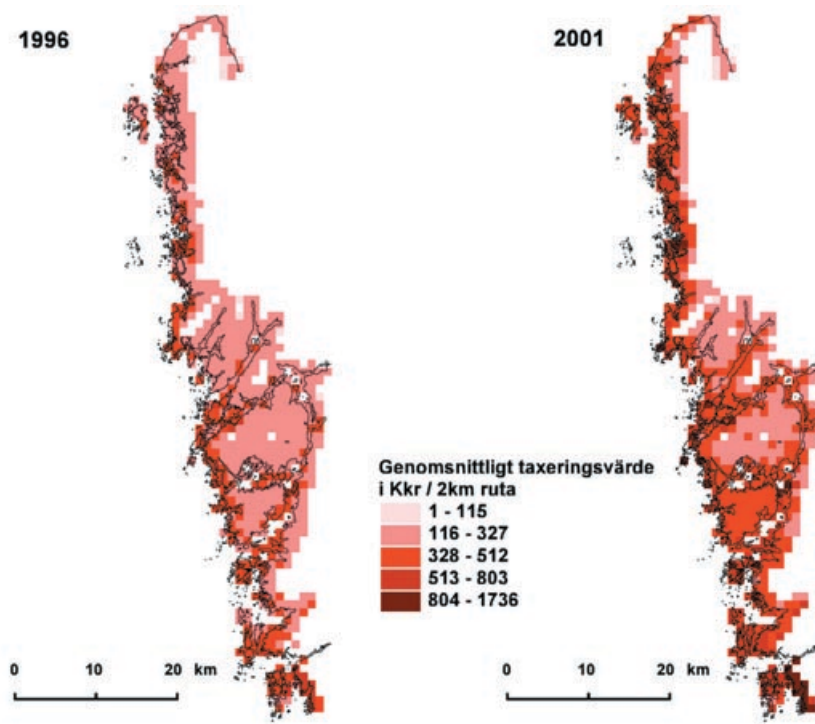
Beskrivning

Våra kust- och skärgårdsområden är attraktiva områden för boende och fritidsvistelse. Attraktivitet leder till ökad efterfrågan på hus och fastigheter längs kusterna vilket i sin tur leder till stigande fastighetspriser och taxeringsvärden. Taxeringsvärdesstegringen är uttryck för olika orsaker och ger också upphov till olika typer av problem beroende på var längs kusten de uppträder.

Ekonomisk expansion och befolkningsutveckling i större tätortsområden (exempelvis Stockholms skärgårdskommuner samt Malmö med kranskommuner) medför att kraven på exploatering och intensivare markutnyttjande ökar i tätortsnära kustområden. Resultatet kan bli att äldre byggnader rivs eller att bebyggelsemönstren genomgår omvälvande karaktärsförändringar. Stort exploateringstryck kan också leda till att tillgängligheten till kust- och skärgårdsområdena minskar för andra än fastighetsägarna själva, om tidigare oexploaterade strandområden och samfälligheter försvinner.

Det är dock inte enbart omkring de större tätorterna som fastighetspriserna stiger kraftigt. Kusterna och skärgårdarna är idag attraktiva fritids- och rekreations-

Figur 3. Genomsnittligt taxeringsvärde per kvadratkilometerruta 1996 och 2001 i Västra Götalands kust- och skärgårdsområden. Västra Götalands kust- och skärgårdsområden har hög attraktionskraft vilket bland annat visas av stigande taxeringsvärden. Framför allt är det strandnära lägen som lockar, vilket åskådliggörs av kartorna ovan. Indikatorn pekar tydligt på problemen med stegrande fastighetspriser och taxeringsvärden som på sikt kan leda till en utarmning av kulturmiljön.
 Källa: SCB. Karta: RAÄ.

områden. Även längs kuststräckor som kan betraktas som glesbygd ökar taxeringsvärdena, framför allt som en följd av den stora efterfrågan på fritidsfastigheter i dessa områden. Som exempel kan nämnas att taxeringsvärdena längs norra delen av Bohuskusten stigit med mer än 60 procent under perioden 1996 och 2001. Detta leder på många håll till en undanträngning av ekonomiskt svagare och ofta lokalt rotade hushåll (permanentboende). Undanträngningen av dessa hushåll innebär även i förlängningen undanträngning av de näringar som traditionellt bedrivits i kust- och skärgårdsområdena (fiske, jordbruk, varvsindustri, sjöfart, mångsyssleri m.m.) och som är centrala för att hålla kulturmiljön i kust- och skärgårdsområdena levande och bebodd. När denna social-ekonomiska process, så kallad "gentrifikation", drivs för långt i kustsamhällena kan det medföra konsekvenser för kulturmiljön. I den fysiska miljön kan det ta sig uttryck i hamnar som omvandlas till marinor, sjöbodar som omvandlas till fritidshus, inhägnader och staket som tillkommer i bebyggelsemiljöer som i alla tider präglats av öppenhet och samfällt nyttjade områden och anläggningar privatiseras eller försvinner. Kust- och skärgårdssamhällenas mångfald minskar vilket sannolikt också minskar förmågan att utveckla dem mot social och kulturmiljömässig långsiktig hållbarhet.

Relevans

Indikatorns relevans bygger på antagandet att fastighetspriser och taxeringsvärden är en viktig faktor som påverkar möjligheterna att ta tillvara och bruka kulturarvet i kust- och skärgårdsområden. Taxeringsvärdenas nivåer styrs av politiska beslut men är utformade så att de

till stor del påverkas av marknadskrafterna. Kraftigt stigande taxeringsvärden i ett område indikerar därför hög attraktionskraft och efterfrågan på fastigheter och hus, ofta genererat av trycket från fritidsboendet. Det negativa i denna attraktionskraft är framför allt försvårade möjligheter till permanentboende och försämrade förutsättningar för att bedriva lokalt förankrade verksamheter och näringar. Detta kan i sin tur återverka negativt på kulturmiljön. Förutsättningarna för att underhålla den byggda miljön kan i många fall vara goda, men risken är att utvecklingspotentialen avstannar och att vi får välhållna men otillgängliga museala kustmiljöer som står öde stora delar av året. Sjunkande, oförändrade eller enbart svagt ökande taxeringsvärdena kan i vissa fall indikera en mindre välunderhållen bebyggelse men samtidigt också en mer "levande" och brukad kulturmiljö. Att lindra eller vända trenden med kraftigt stigande fastighetspriser och taxeringsvärden anser vi är en förutsättning för att vi ska kunna nå generationsmålet om en levande kust och skärgård.

Målgrupp

Taxeringsvärdena påverkas av både skattepolitik och naturligtvis av efterfrågan på marknaden, det vill säga hur attraktivt ett område upplevs/bedöms vara. Vi är övertygade om att indikatorn kan ge upphov till tankar och diskussion på många olika nivåer i samhället, inte minst hos enskilda medborgare. Övriga adressater för indikatorn är naturligtvis politiker och myndigheter på alla nivåer samt inte minst samhällsföreningar med fäste i kust- och skärgårdsområdena (exempelvis Skärgårdarnas Riksförbund).

*Sjöbodar i Händelöp i Västerviks skärgård.
Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.*

Åtgärder

Åtgärder som indikatorns signaler motiverar till handlar framför allt om att undanröja de hinder för hållbar utveckling som kraftigt stigande fastighetspriser på en oreglerad fastighetsmarknad i dag utgör. I detta sammanhang kan det handla bland annat om skattetekniska förändringar, politiska direktiv och regleringar, kommunala strategier.

Data och källkritik

Grunddata hämtas från skattemyndigheten och Lantmäteriet. SCB bearbetar, sekretessgranskar och tillhandahåller data.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet är hög och motiverar årliga datauttag.

Samfälligheter

Målsättning

Kust- och skärgårdslandskapets byggnader och bebyggelsemiljöer med särskilda värden ska värnas och utvecklas (Prop. 2000/01:130).

Indikator

Indikatorns fullständiga beteckning är *antal samfälligheter*. Indikatorn avser följa förändringen av fastighetsstrukturen med avseende på antalet samfälligheter i våra kust- och skärgårdsområden.

Beskrivning

Ett karaktäristiskt drag hos många kust- och skärgårds-samhällen är den samfällt ägda och disponerade marken. Denna kollektiva ägandeform är en konsekvens av hur kust- och skärgårdsbefolkningarna bedrivit och organiserat sitt näringsfång. I agrara kustområden finns många gånger samfällda betesmarker. I fiskelägen och byar var tidigare betydande delar av marken i samfällad ägo. Hamnar, garnupphängningsplatser och bryggområden disponerades av praktiska skäl på gemensam basis liksom tomtområden, gator och vägar. De kollektiva ägandeformerna gav inte bara upphov till specifika bebyggelsestrukturer och bebyggelseelement utan återverkade även på den sociala sfären. Kollektiva ägandeformer bygger på att alla i ägandegemenskapen har rättigheter, samtidigt som man också har skyldigheter.

I dag är kollektiva egendomar i de allra flesta fall en otidsenlig form av ägande. Samfälligheterna fortlever i regel när det gäller det enskilda vägnätet, men hamnar, bryggområden, tomter och jordbruksmark övergår i allt snabbare takt i enskilt ägande. Med privatisering av tidigare samfällda markområden följer också karaktärsförändringar fysiskt och socialt. Reglering av tomter i fiskelägen och skärgårdsbyar leder till minskad rörelsefrihet och en mer sluten bebyggelsemiljö då tomtavgränsningar ofta följs av staket, häckar eller andra avgränsningar. Informella servitut (den självklara rätten att röra sig över varandras domäner) försvinner. Den rumsliga öppenhet och tillgänglighet som i alla tider varit ett utmärkande drag i många kust- och skärgårdsmiljöer försvinner och därmed förändras också den fysiska och sociala miljön.

Garnupphängningsplats i Norrfällsviken, Höga kusten, Västernorrland. Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.

Privatisering av hamnar och bryggområden kan också i vissa fall utgöra ett problem för den verksamhet som bedrivs i dessa miljöer. Fisket och dess kringverksamheter kräver i regel samverkansformer som hamnföreningar och gemensamma markområden för utrymmeskrävande verksamhet. När hamnområdena privatiseras slås även förutläggningarna för det småskaliga fisket ut.

Relevans

Indikatorns relevans bygger på antagandet att fastighetsstrukturen och administrativa förhållanden i kust- och skärgårdsområdena har betydelse för kulturmiljöns omhändertagande och utveckling. Kring kollektiva ägandeformer är kopplat immateriella och materiella strukturer som utgör en viktig del av kulturmiljön. I till exempel fiskelägen där befolkningen gemensamt äger marken finns få eller inga avgränsningar i form av till exempel staket eller murar mellan tomterna. Strukturen medger därför stor rörelsefrihet och är en viktig karaktärsegenskap i bebyggelsemönstret. Om den samfälliga marken försvinner påverkar det karaktären hos kust- och skärgårdsmiljöerna.

Målgrupp

Vi bedömer att indikatorn visserligen inte har samma sprängkraft som exempelvis indikatorerna yrkesfiskare, permanentboende och taxeringsvärden, men vi menar dock att den har andra viktiga kvaliteter som indikator. Framför allt gäller detta den tydliga och direkta kopplingen till kulturmiljön. Indikatorns målgrupper är framför allt myndigheter som arbetar med frågor som rör fastighetsstrukturen. Närmast är det naturligtvis Lant-

mäteriet som är ansvarig för fastighetsbildningen i Sverige. Kommunerna är också en viktig målgrupp genom deras planansvar och naturligtvis även de som bor i kust- och skärgårdsområdena och ägandegemenskaper av samfällad mark.

Åtgärder

Åtgärder som indikatorns signaler motiverar till handlar framför allt om att se till att samfälligheterna kan fungera på ett rationellt sätt i dagens samhälle. Här har kulturmiljövården ett stort eget ansvar. Det kan bland annat handla om att öka kunskapen hos bofasta, berörda myndigheter och organisationer om den samfälliga markens betydelse för kulturmiljön och ett levande kustsamhälle.

Data och källkritik

Data bygger på Lantmäteriets fastighetsdatasystem. SCB bearbetar, sekretessgranskar och tillhandahåller data⁶.

Alla samfälligheter utgörs inte av den typ av kollektivt disponerade markområden som beskrivs ovan och som har direkt betydelse för kulturmiljön. Många av de samfälligheter som finns idag utgörs framför allt av mindre vägsamfälligheter i fritidshusområden och liknande. Denna typ av samfälligheter tillkommer kontinuerligt och ger naturligtvis genomslag i statistiken. Vi bedömer dock att detta har mindre betydelse för den övergripande ”trend” vi vill att indikatorn ska belysa.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet inte motiverar datauttag årligen. Förslagsvis bör indikatorn ha en periodicitet på vart annat till vart fjärde år.

Ängs- och betesmarker

Målsättning

Senast år 2010 ska samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden. Arealen hävdad ängs- och betesmark ska öka i kust- och skärgårdsområdena (Prop. 2000/01:130).

Indikator

Den fullständiga beteckningen på indikatorn är *arealen hävdad ängs- och betesmark*. Indikatorn avser följa förändringen av den viktiga kulturmiljö kvaliteten som ett hävdad och brukat kust- och skärgårdslandskap utgör. Indikatorn finns föreslagen för miljökvalitetsmålet ”Ett rikt odlingslandskap” men vi menar att den fyller en viktig funktion även i miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård*.

Beskrivning

Djurhållning är en av flera verksamheter, som ofta bedrivits i ett ekonomiskt system baserat på mångsyssleri och som under lång tid har präglat och efterlämnat spår i våra kust- och skärgårdsområden. Ett öppet landskap hävdad genom bete och åkerbruk är en viktig del av kust- och skärgårdens kvalitet och attraktionskraft.

Djurhållningens minskade betydelse har fått som följd att stora arealer ängs- och betesmark vuxit igen och i vissa fall uppodlats. Dessutom har många ekonomibygnader blivit överflödiga när de mist sin funktion. Skydd samt riktade stöd har i många områden bidragit till att hejda en negativ trend med minskade arealer av ängs- och betesmark – i vissa områden har de till och med ökat. Genom att hålla lantbruket levande skapas också bättre förutsättningar för att lantbrukets ekonomibygnader och miljöer tillvaratas och utvecklas.

Relevans

Indikatorns relevans bygger på antagandet att den hävdade marken är en mycket viktig kvalitet så väl i odlingslandskapet i stort som i det särskilt kustanknutna landskapet. Öppenheten i hävdade strandängar och hagmarker har stort kulturhistoriskt och ekologiskt värde samtidigt som den kan förknippas med estetiska upplevelsevärden. En minskning av andelen hävdade ängs- och betesmarker ger därför minskande möjligheter att nå generationsmålet.

Målgrupp

Vi tror att medvetenheten om betydelsen av landskapets hävd är allmänt känd och att förändringar i indikatorn

därför engagerar brett. För många människor är bilden av kustlandskapets öppna sceneri med bohösländska ljungedar eller skånska strandängar en djupt rotad föreställning och allmänheten är därför en viktig målgrupp. Andra viktiga målgrupper är bönderna som brukar markerna och de politiker och myndigheter som arbetar med jordbruksfrågorna på regional, central och överstatlig nivå.

Åtgärder

Åtgärder som indikatorns signaler motiverar till handlar både om att undanröja hinder för jordbruksdrift och stimulera djurhållning i kust- och skärgårdsområdena. Det kan exempelvis handla om att utforma stöden så att de är bättre anpassade för småskalig jordbruksdrift i marginalområden.

Data och källkritik

Data baseras på Jordbruksverkets handläggningssystem för miljöersättningar. SCB bearbetar, sekretessgranskar och tillhandahåller statistiken.

Statistiken baseras på data från EU:s miljö- och landsbygdsprogram. Detta innebär att hävdade ängs- och betesmarker som inte omfattas av miljöstöd inte heller kommer att synas i statistiken. Av allt att döma är det dock fråga om en relativt liten andel av de hävdade ängs- och betesmarkerna som inte har någon form av stöd och som därmed inte fångas upp i statistiken.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet inte motiverar datauttag årligen. Förslagsvis bör indikatorn ha en periodicitet på vart annat till vart fjärde år.

Jordbruksföretag

Målsättning

Kust- och skärgårdslandskapet ska hävdas och brukas genom ett aktivt och livskraftigt kust- och skärgårdsjordbruk.

Indikator

Den fullständiga beteckningen på indikatorn är *antal jordbruksföretag*. Indikatorn avser följa förutsättningarna för ett hävdad och brukat kust- och skärgårdslandskap. Indikatorn ligger nära indikatorn *arealen hävdad ängs- och betesmark* men har en något bredare ansats och avser att belysa hela problematiken med ett levande kust- och skärgårdsjordbruk. De två indikatorerna är tänkta att komplettera varandra där arealen hävdad ängs- och betesmark avser att mäta ett tillstånd och *antal jordbruksföretag* en förutsättning.

Nyudden, Gotland. Fiskeläge i jordbrukslandskap. Foto: Jan Norman, RAÄ.

Beskrivning

Ett öppet landskap hävdad genom bete och åkerbruk är en viktig del av kustens- och skärgårdens kvalitet och attraktionskraft. En förutsättning för att kunna upprätthålla ett sådant bruk av landskapet är naturligtvis att det finns ett aktivt och levande jordbruk i våra kust- och skärgårdsområden.

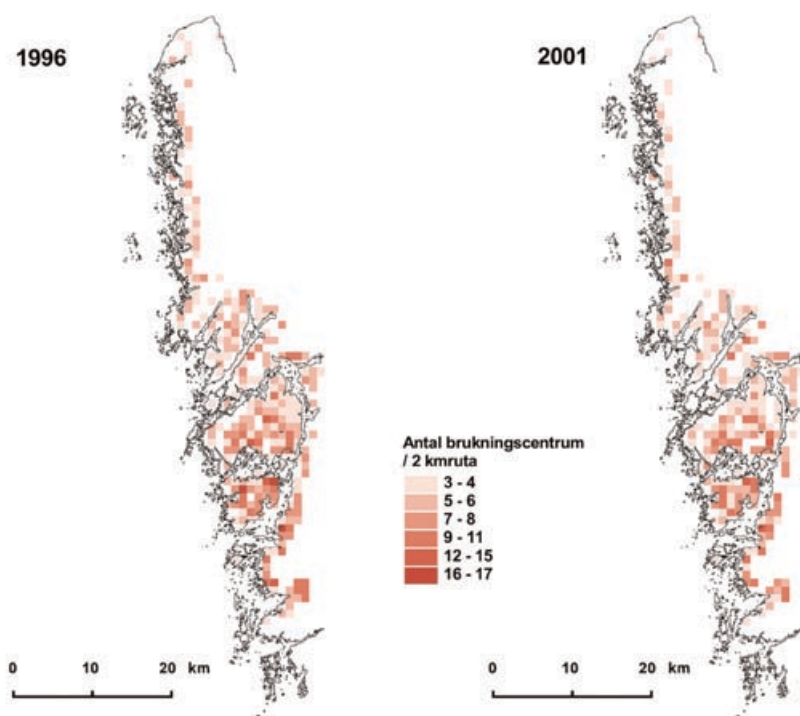
De bördiga syd- och sydvästsvenska kustslätterna tillhör de mest produktiva jordbruksområdena i landet och här är naturligtvis inte nedläggning av jordbruksföretag en överhängande och akut fråga. Merparten av den svenska kusten och skärgårdarna tillhör dock jordbrukslandskapets marginalområden, där odlingen genom historien skett med stor möda och liten lönsamhet. I såväl Bohuslänns kustområde som längs i stort sett hela östkusten från Blekinge i söder till Norrbotten i norr är det djurhållningen som varit grundbulten i lantbruket. I de strukturrationaliseringar som skett från andra världskriget fram till idag har därför jordbruken i kusternas marginalområden drabbats särskilt hårt. Så länge storskalighet är en nödvändighet för att uppnå lönsamhet i jordbruksproduktionen kommer små kust- och skär-

gårdsjordbruk vara beroende av olika typer av stödformer.

EU:s miljöstöd har i många områden kunnat bidra till att hejda den negativa trenden för det småskaliga jordbruket. Under lång tid minskande arealer av ängs- och betesmark har exempelvis i vissa områden till och med ökat något. För att verkligen kunna vända denna starkt negativa trend för det småskaliga jordbruket i kust- och skärgårdsområdena, och därmed också kulturmiljön, krävs också en betydligt mer aktiv politik som förbättrar livsvillkoren för hela kustens och skärgårdarnas befolkning.

Relevans

Indikatorns relevans bygger på det faktum att en fungerande jordbruksnäring är en förutsättning för att uppnå målen om ett öppet och hävdad landskap i skärgårdsområdena. Att *enbart* fokusera på att mäta arealen hävdad ängs- och betesmark menar vi kan ge felaktiga signaler eftersom arealen och markslagen inte kan frikopplas från själva näringen. När det gäller

Figur 4. Antal brukningscentrum per kvadratkilometer 1996 och 2001 i Västra Götalands kust- och skärgårdsområden. Nedläggningen av jordbruksföretag är en långsam och smygande process. (De stora och snabba förändringarna ägde rum på 1960- och 70-talen.) Det kan vara svårt att uppfatta förändringarna rent visuellt i kartbilderna. Från 1996 till 2001 har antalet brukningscentrum i Västra Götalands kust- och skärgårdsområde totalt sett minskat med cirka 200 enheter, vilket pekar på att vi fjärrar oss från målet om ett aktivt och livskraftigt kust- och skärgårdsjordbruk. Källa: SCB. Karta: RAÄ.

kulturmiljön måste jordbruket betraktas som en sammanhållen fråga. Om vi fokuserar på jordbrukarna och jordbruksföretagen som ändå är nyckeln i sammanhanget kan vi göra förutsägelser både om förutsättningarna för ängs- och betesmarkerna, den odlade marken och om ekonomibyggnaderna. Vi får också en översiktlig bild av jordbruksnäringsens geografiska struktur och skala.

Målgrupp

Vi tror att betydelsen av ett levande jordbruk i kust- och skärgårdsområdena är allmänt känd och att indikatorn därför engagerar brett. Liksom när det gäller indikatorn *areal hävdad ängs- och betesmark* är därför allmänheten och bönderna viktiga målgrupper. Övriga viktiga målgrupper är givetvis de politiker och myndigheter som arbetar med jordbruksfrågorna på regional, central och överstatlig nivå.

Åtgärder

Åtgärder som indikatorns signaler motiverar till handlar både om att undanröja hinder för jordbruksnäringsen i kust- och skärgårdsområdena men också om att stimulera och utveckla näringen. Det kan exempelvis handla om att utforma stöden så att de är bättre anpassade för småskalig jordbruksdrift i marginalområden.

Data och källkritik

Data baseras på Lantbruksregistret. SCB bearbetar, sekretessgranskar och tillhandahåller statistiken.

Vi bedömer att indikatorns förändringsbenägenhet inte motiverar datauttag årligen. Förslagsvis bör indikatorn ha en periodicitet på vart tredje till vart fjärde år.

Fotnoter

- Enligt sekretesslagen gäller sekretess för uppgifter som avser enskilda personliga eller ekonomiska förhållanden och som kan hänföras till den enskilde. Detta gör att uppgifter kan falla bort om det finns för få fiskare i en ruta.
- Indikatorn betecknas till vidare som *genomsnittligt taxeringsvärde*. Exakt vilket mått som är bäst lämpat att användas kvarstår att utreda. Det kan i sammanhanget vara viktigt att arbeta med riktvärden eller andra typer av värden att relatera värdeförändringarna till. Exempel på en sådan

koefficient som har använts av bl.a. Institutet för bostadsforskning och Glesbygdverket är Tobins Q. Inom fastighetsmarknaden definieras Tobins Q som kvoten mellan transaktionspriset för ett begagnat hus i nyskick och kostnaden för att bygga ett nytt likvärdigt hus. Om kvoten är över 1 innebär det teoretiskt att det är lönsamt att bygga, dvs. huset har ett högre värde än produktionskostnaden. Omvänt gäller om värdet är lägre än 1 (Se Bolån på landet 2003).

- Analyserade men avförda variabler är listade i bilaga 2.

Stödvariabler

De stödvariabler vi förslår är:

- Bebyggelsens åldersfördelning.
- Befolkning (antal invånare, åldersgrupp och kön).

Bebyggelsens åldersfördelning

Bebyggelse med kontinuitet är en kulturmiljökvalitet som vi har lyft fram som betydelsefull. Variabeln fångar vid upprepade statistikuttag även nytillkommen bebyggelse. Nybyggnation kan vara en signal på att ett område utvecklas och är livskraftigt men om det sker en snabb utbyggnad i stor skala finns också en risk att kulturmiljöns befintliga kvaliteter påverkas negativt. Variabeln är inte tillräckligt entydig och är därför bättre lämpad att karakterisera bebyggelseområden än att fungera som indikator.

Datafångst

Statistik från SCB som redovisar byggnadernas byggår i olika åldersintervall.

Analysmöjligheter

Variabeln kan belysa den historiska kontinuiteten i bebyggelsebeståndet och är lämplig för att belysa kulturmiljökvalitet. Variabeln skulle kunna fylla en funktion i ett sammanhang med mer riktade frågeställningar, t.ex. vilken åldersfördelning bebyggelsen har i kustområdet, som underlag för regionala delmål, riktlinjer eller skyddsåtgärder i den kommunala planeringen respektive länsstyrelsens skyddsarbete.

Befolkning (antal, åldersgrupp och kön)

En primär förutsättning för en levande kust och skärgård är att det finns människor som bor i områdena. Det finns därför relevanta analyser att göra kring befolkningsutveckling och demografi.

Datafångst

Statistik från SCB som redovisar antal människor, åldersgrupp och kön.

Analysmöjligheter

- Variablerna kan användas för att visa befolkningsförändringar i kustzonen. Det går också att påvisa vilka områden som är utsatta för hårt tryck respektive avfolkning. Föreslagen indikator ”genomsnittligt taxeringsvärde” är dock ett i sammanhanget mer effektivt mått på det tryck som ett område är utsatt för.
- En indikator kring befolkningsutveckling kan vara allt för ”neutral” och brister därför i förmåga att engagera till åtgärder. Det finns ingen tydlig målgrupp att kommunicera indikatorn mot – en indikator kring befolkning tror vi skulle upplevas som alltför allmän.
- Redovisning av förändring av antal invånare skulle kunna vara ett alternativ till den föreslagna indikatorn ”permanentboende”. Den stora nackdelen är att man då missar hur boendet är fördelat mellan permanent- och fritidsboende. Indikatorn permanentboende har i detta avseende en tydligare koppling till miljön och dess förändringar.
- Variablerna är utmärkta att använda vid fördjupad analys av övriga variabler, inte minst de föreslagna indikatorerna permanentboende och antal fiskare. Befolkningsstatistik kan också användas för att blicka framåt och göra prognoser.

Kort om index

Vi har i projektet påbörjat ett arbete med att utveckla GIS-metodik för att kunna lägga samman olika variabler till index: dels över grad av kulturmiljökvalitet (kulturmiljökvalitetsindex), dels över förutsättningarna för att förvalta och utveckla kulturmiljökvaliteterna (sårbarhetsindex). En av grundtankarna är att indexen ska kunna läsas ”mot varandra”, där kulturmiljökvalitetsindex ger en ögonblicksbild av tillståndet ute i miljön och sårbarhetsindex ska kunna signalera en tänkbar utvecklingsriktning. Genom att jämföra dessa förhållanden geografiskt går det att se var det finns områden som har stora kulturmiljökvaliteter samtidigt som förutsättningarna för att förvalta dessa är dåliga. Det behövs dock mer grundforskning på området för att skapa index som upplevs som trovärdiga.

Innan man kan gå vidare med tanken på att väga samman statistiken till index behöver vi ha en mer tydlig uppfattning om hur de statistiska variablerna förhåller sig till varandra, vilket genomslag enskilda variabler bör ha (viktning) och kunna sätta mått på grad av hållbarhet utifrån en specifik trend eller utvecklingsriktning. Detta är ett arbete som vi bedömt vara alltför omfattande för att rymmas inom ramen för detta indikatorprojekt.

En genomgång av våra tankar kring möjligheterna att skapa index med hjälp av GIS finns i projektets delrapport: *Indikatorer för levande kust och skärgård. Etapp 2*. Den rapporten kan ligga till grund för fortsatta diskussioner om kulturmiljövårdens behov av att använda sig av index och fungera som utgångspunkt för fortsatta studier inom området.

*Strädde ner mot havet.
Skåre fiskeläge i Skåne.
Foto: Daniel Nilsson, RAÄ.*

Utvecklingsbehov

Det går inte att dra en skarp skiljelinje mellan målet om kust och skärgård och övriga miljö kvalitetsmål. Kust och skärgård rymmer till exempel både god bebyggd miljö och ett rikt odlingslandskap. Flera av de aspekter som vi föreslår ska ingå i miljömålsuppföljningen, till exempel jordbruksföretag och permanentboende, är därför också intressanta för att följa andra miljö kvalitetsmål. Det krävs dock ett visst utvecklingsarbete för att anpassa utformningen av de statistiska variablerna till andra miljö kvalitetsmål.

Hur olika myndigheter samverkar inom respektive miljö kvalitetsmål för att täcka in DPSIR-cirkeln har ännu inte varit en prioriterad fråga. För att få en samlad bild och analysera samordningsmöjligheter behöver vi utveckla ett gemensamt program för uppföljningen. Vi behöver även utveckla en förståelse över sektorsgränserna för de olika miljö kvaliteter som miljömålet omfattar.

Vi vill slutligen lyfta fram några teman/frågor som projektet inte behandlat men som vi bedömer kan vara intressanta att gå vidare med. Att vi inte har behandlat dessa teman beror bland annat på att det inte finns någon för våra syften användbar statistik som belyser frågan – det krävs statistikutveckling.

- Demokrati och delaktighet är centrala frågor i miljömålsarbetet. Det är viktigt att fånga erfarenheter från de direkt berörda även i uppföljningssammanhang eftersom olika lokala organisationer och intresseföreningar spelar en betydande roll för utvecklingen i

kust och skärgård. Statistik om ideella organisationer (antal organisationer samt aktiva medlemmar) är, enligt uppgift från SCB, på gång. Om statistiken visar sig vara av bra kvalitet anser vi att detta kan vara ett intressant område för kulturmiljövården att följa.

- Mångsyssleriet har av tradition varit betydelsefullt och ett karaktäristiskt drag för många kust- och skärgårdsområden. Samhällets näringslivsstruktur har förändrats. De areella näringarna har under lång tid minskat i betydelse medan andra näringar, till exempel turismnäringen, blivit alltmer omfattande och viktiga för försörjningen. Frågan är om mångsyssleriet fortfarande är ett viktigt inslag i kustkulturen även om innehållet kanske ser annorlunda ut. Fördjupade studier behövs för att undersöka om mångsyssleriet fortfarande är en viktig betingelse för att bibehålla och utveckla en kust och skärgård med ”rika” kulturmiljöer. Det finns idag inte heller någon statistik som på ett tillfredsställande sätt fångar detta tema.

Referenser

- Fehler, K. 2002. *Indikatorer för levande kust och skärgård. Att beskriva kust- och skärgårdstypiska karaktärsdrag och kulturmiljövärden med hjälp av statistik. Förstudie: En tanke och arbetsmodell.* PM, Riksantikvarieämbetet.
- Glesbygdsverket 2001. *Planering för åretruntboende i kust och skärgård. Glesbygdsverket och arkitekturåret 2001.*
- Glesbygdsverket 2003. *Bolån på landet. Om finansiering av bostäder i gles- och landsbygder.*
- Paul Hansson 2004. *Indikatorer för levande kust? En studie av statistiska variabler visavi kulturvärden på Skånekusten.* Rapport 2004:20. Regionmuseet/Landsantikvariern i Skåne.
- Moström J. & Nilsson, D. 2003. *Delrapport inom miljömålsuppföljningen. Indikatorer för levande kust och skärgård.* Etapp 2.
- Naturvårdsverket 1999. *System med indikatorer för nationell uppföljning av miljökvalitetsmålen.* Rapport 5006.
- Regeringens proposition 2000/01:130. *Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier.*
- Segnestam, L. & Persson, Å. 2002. *Index, indikatorer, presentationsverktyg och de svenska miljömålen – med en pilotstudie av försurningsmålet.* Naturvårdsverkets förlag.
- Skärgårdarnas Riksförbund 2002. *Vitbok för boende i skärgården.*

Bilaga 1 – Indikatoranalys

För att testa de olika variablerna har vi arbetat med två matriser, som fungerat som redskap i analysarbetet. Här beskriver och förklarar vi dessa olika matriser. Förutom dessa analyser bygger vårt urval av indikatorer även på den studie som genomförts av Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne (Hansson, 2004).

- Trovärdighetsmatris – syftar till att visa hur entydig respektive indikator är i förhållande till statistiskt utfall och ”verkligt” utfall.
- Analys av indikatorn enligt DPSIR-modellen.

Det är viktigt att komma ihåg att indikatorerna är tänkta att fungera som ett signalsystem. De matriser vi utvecklat innehåller generella antaganden om olika trender konsekvenser/utfall i kulturmiljön. Verkligheten är naturligtvis mer komplicerad. Det är dock inte möjligt att fånga hela komplexiteten och detta är heller inte önskvärt. Det centrala är att kunna kommunicera ett trovärdigt och relevant budskap om utvecklingen av kulturmiljön.

Trovärdighetsmatris

Matrisen är ett försök att i förenklad form svara på hur sambanden mellan dataunderlag och faktiska effekter/konsekvenser som förväntas uttrycka ser ut. Ju färre möjliga utfall desto mer entydig och trovärdig är indikatorn. I matrisen framgår också vår uppfattning om huruvida konsekvenserna är negativa, positiva eller både positiva och negativa i ett kulturmiljövårdsperspektiv.

Förklaring till matrisen

- *Värdeförändring hos indikatorn*
Visar på utvecklingsriktning. Här finns alltid bara tre möjligheter: ökning, oförändrat eller minskning. Begreppet syftar på den statistiska värdeförändringen i de data som används.
- *Statistisk förklaring till värdeförändring*
Visar på datastrukturella förändringar som påverkar utfallet. Säkerhet i dataunderlaget – dvs. minskning/

ökning kan visa en reell minskning/ökning men också på andra orsaker. Optimalt är således att endast tre alternativ finns. Det statistiken visar motsvarar då med säkerhet en reell minskning/ökning. Exempel från en hypotetisk indikator ”Andel äldre byggnader”⁷:

Andelen äldre byggnader har minskat med 20 procent enligt statistiken. Tänkbara orsaker till detta statistiska utfall är:

- Äldre byggnader har försvunnit ur fastighetsdatasystemet.
- Äldre byggnader har omkodats i fastighetsdatasystemet (byggår).
- Nya byggnader har registrerats i fastighetsdatasystemet.

Samma osäkerhet i analysen finns då även för ökning respektive oförändrat.

- *Förklaring till värdeförändring*

Visar potentiella orsaker till de statistiska förändringarna. Ju färre alternativ som finns här desto större entydighet hos indikatorn.

Exempel från indikatorn ”Andel äldre byggnader”:
Andelen äldre byggnader har minskat med 20 procent enligt statistiken. Tänkbara orsaker till detta statistiska utfall är:

- Äldre byggnader har rivits.
- Äldre byggnader har byggts om i en sådan grad att deras byggår inte längre motsvarar det ursprungliga.
- Nya byggnader har tillkommit.

Samma osäkerhet i analysen finns då även för ökning respektive oförändrat.

- *Konsekvens för kulturmiljön*

Visar på förändringarnas potentiella inverkan på kulturmiljön. Dessa förändringar kan ses som direkta (D) eller indirekta (I).

Exempel från indikatorn ”Andel äldre byggnader”:
Andelen äldre byggnader har minskat med 20 procent enligt statistiken. Tänkbara konsekvenser för kulturmiljön:

- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse eller värdefulla bebyggelsestrukturer har försvunnit eller påverkats i negativ bemärkelse.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har förändrats på sådant sätt att värdet reducerats eller försvunnit.

- C. Kulturhistoriska värdefull bebyggelse har byggts om eller förändrats på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet i byggnaderna och bebyggelsestrukturen tillvaratagits.
 - D. Ny bebyggelse har tillkommit på ett sådant sätt att den bryter mot den äldre bebyggelsestrukturen/traditionen.
 - E. Ny bebyggelse har tillkommit, men på ett sådant sätt att den inte bryter mot, eller till och med förstärker karaktären hos den äldre bebyggelsestrukturen/traditionen.
- *Positiva eller negativa konsekvenser*
 - + och – Klassificeringen är direkt kopplad till konsekvenser för kulturmiljön. En bedömning av om utfallet är positivt eller negativt för kulturmiljön eller både och. Följande klassningar finns:
 - + += Mycket positivt
 - + = Entydigt positivt
 - + – = Både positivt och negativt. Olika trender riskerar att ta ut varandra. Inte alltid entydigt.
 - = Entydigt negativt
 - – = Mycket negativt
 - Obs! En trend som generellt sett ses som positiv (under statistisk förklaring till värdetförändring) bör resultera i en positiv riktning om indikatorn är entydig även under +/-.

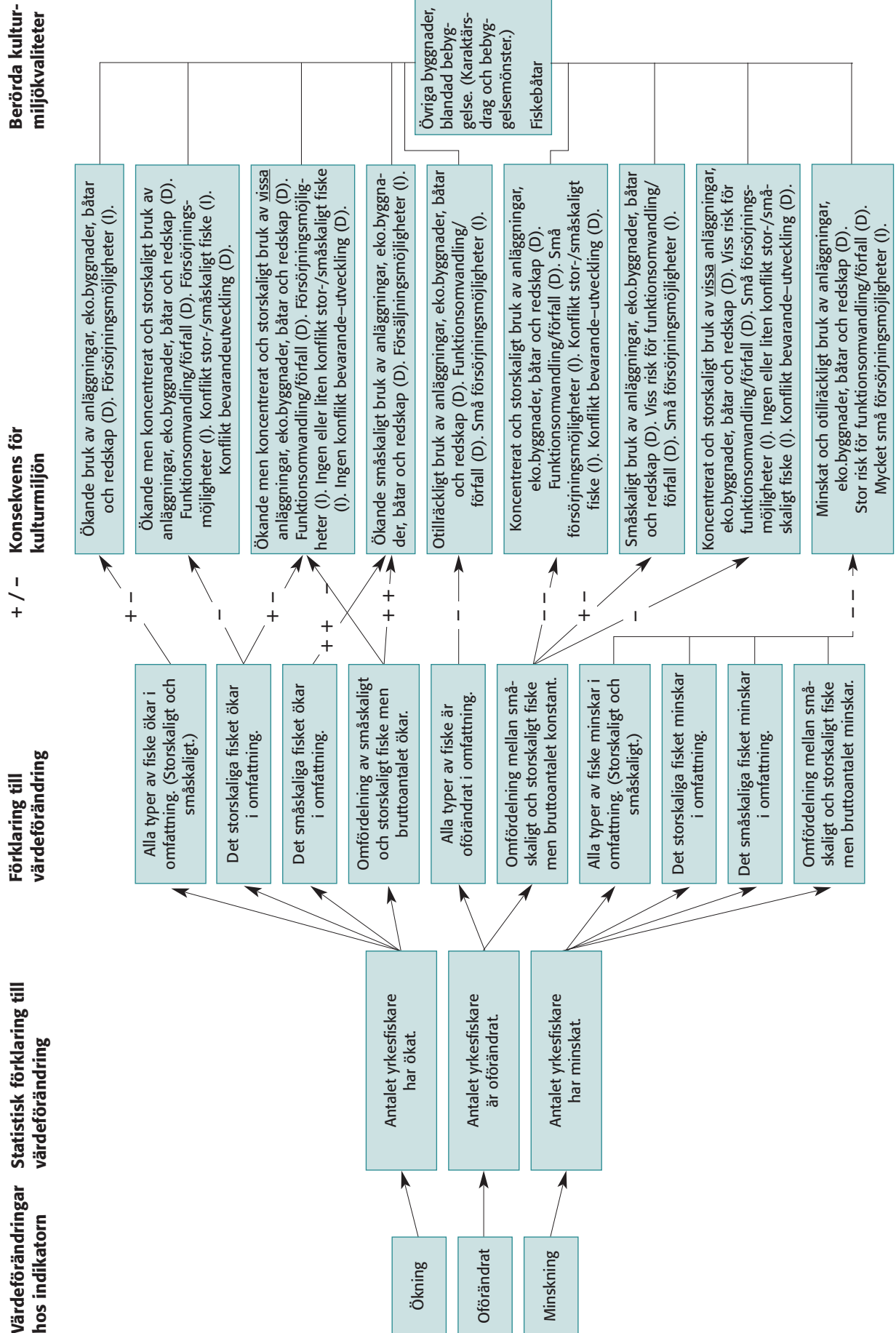
DPSIR - modell

DPSIR-modellen används i miljömålsuppföljningen för att ge information om, och ange vilken typ (D, P, S, I, eller R) en indikator tillhör (Naturvårdsverket, 1999). För att få en mer täckande bild av utvecklingen bör så många som möjligt av de olika typerna vara representerade vid uppföljning av ett miljö kvalitetsmål.

Modellen är baserad på orsakssamband, där samhällets drivkrafter (Driving forces) orsakar påverkan (Pressure) på miljön vars tillstånd (State) förändras, vilket i sin tur får konsekvenser (Impact) på ekosystem. Samhället reglerar på dessa ändringar av miljö tillståndet och/eller konsekvenserna genom olika åtgärder (Response).

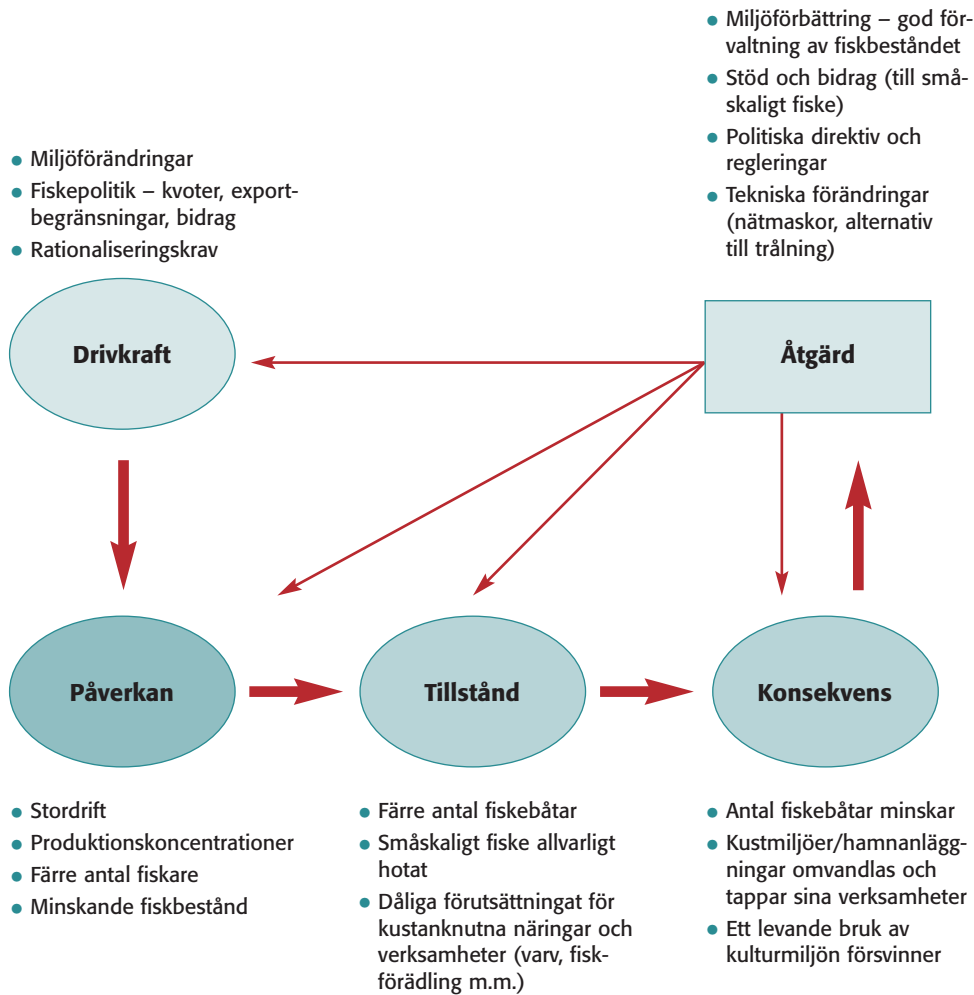
Bifogade matriser är ett försök att inordna våra föreslagna indikatorer i detta system. Inte minst är detta viktigt när det gäller att kommunicera indikatorerna med andra sektorer. I matriserna har vi konsekvent valt att illustrera sammanhangen utifrån en tänkt negativ trend, dvs. förändring, ökning eller minskning, som ger ett negativt utfall.

Analysmodell för indikatorn antal licensierade yrkesfiskare

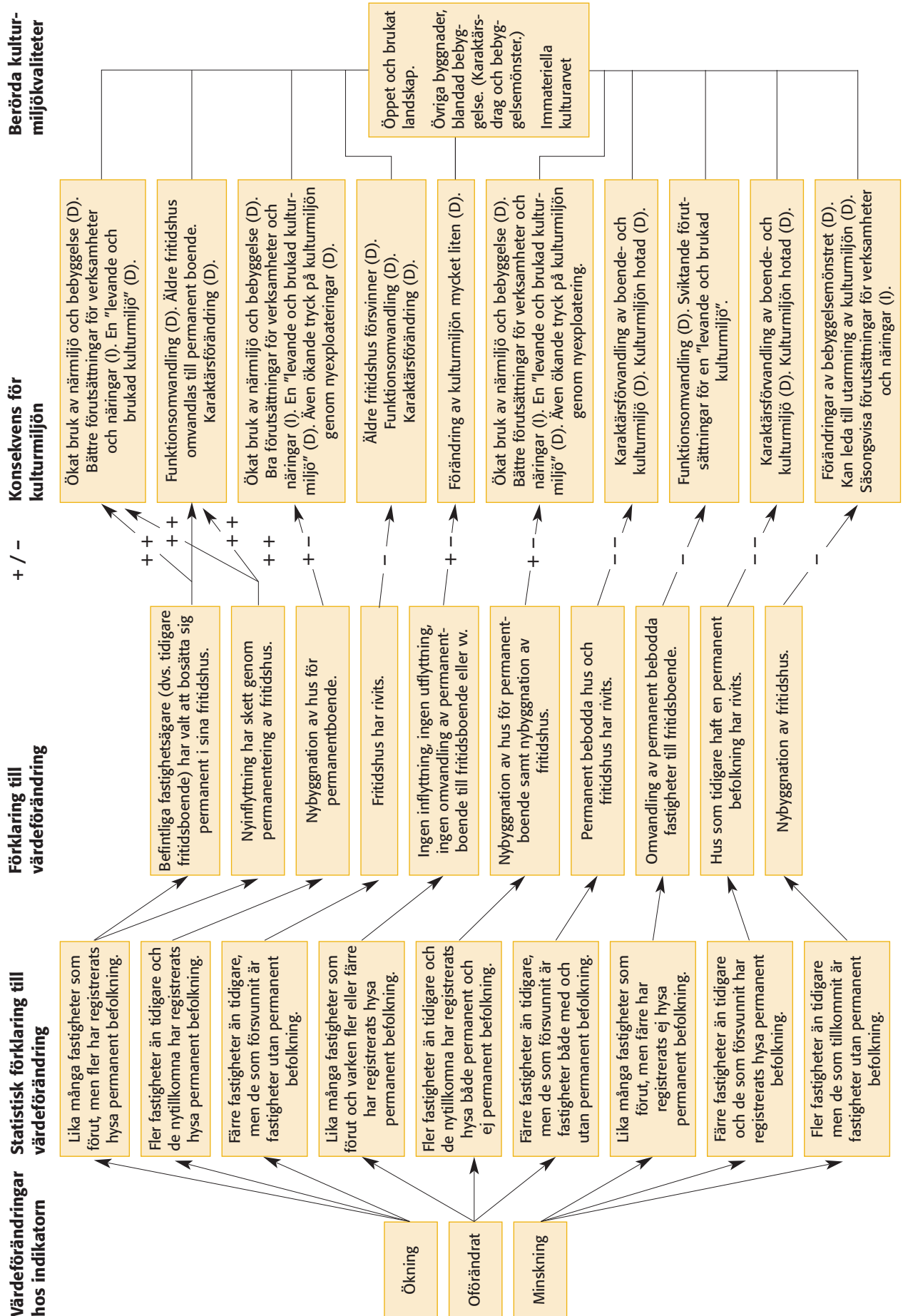

DPSIR-modell över indikatorn antal antal licensierade yrkesfiskare

Indikator: Antal licensierade yrkesfiskare

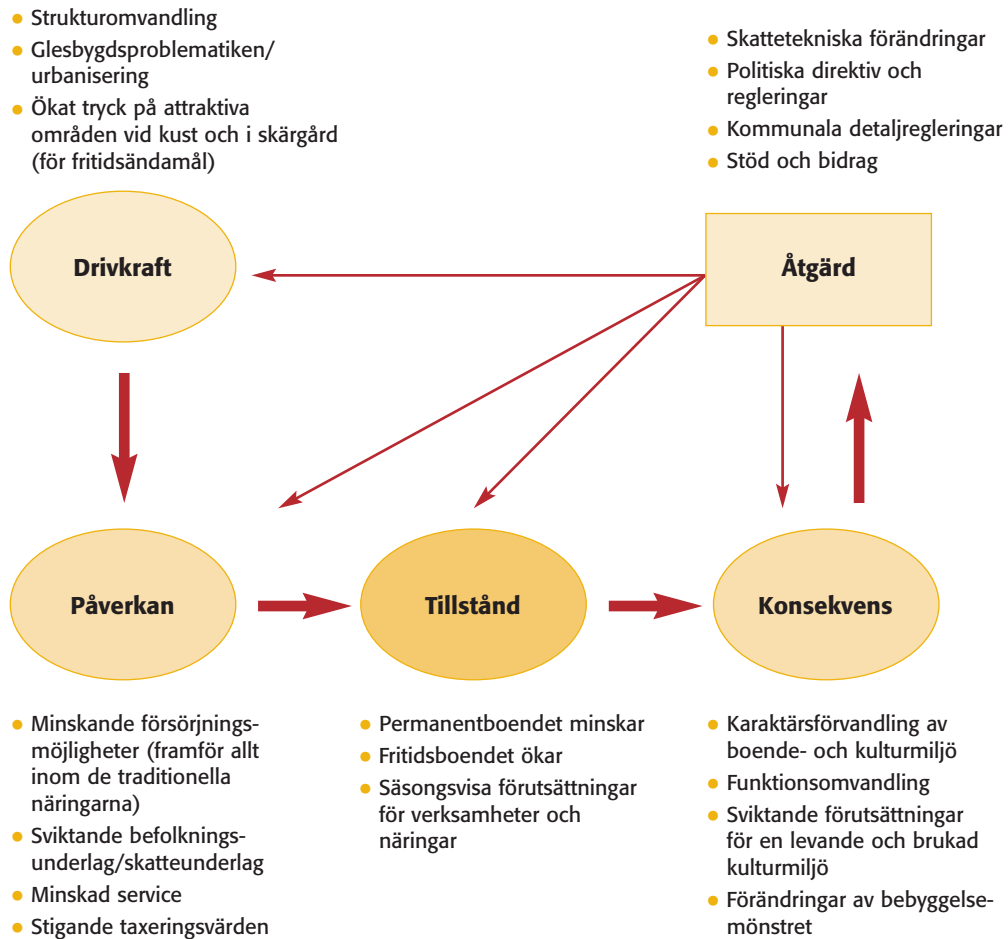

Analysmodell för indikatorn andel permanent bebodda fastigheter

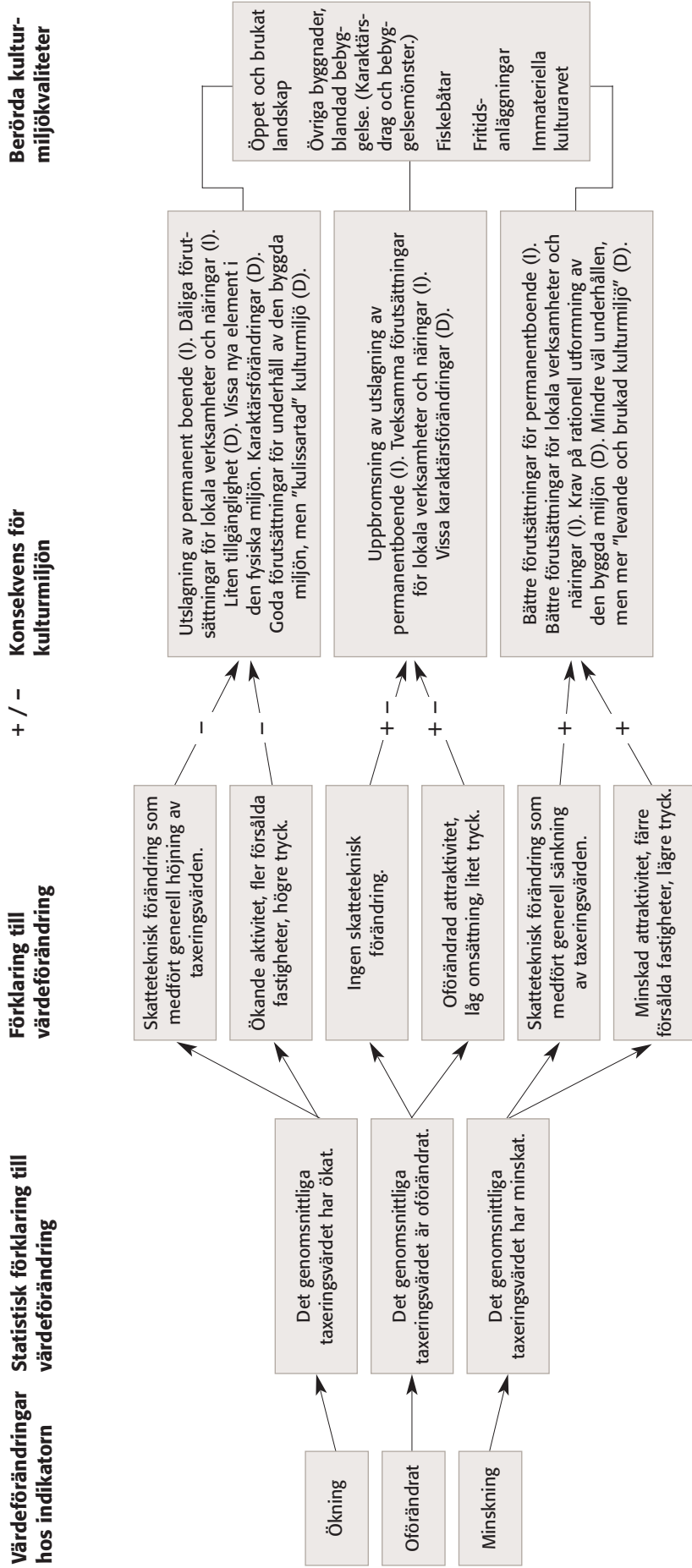

DPSIR-modell över indikatorn andel permanent bebodda fastigheter

Indikator: Andel permanent bebodda fastigheter

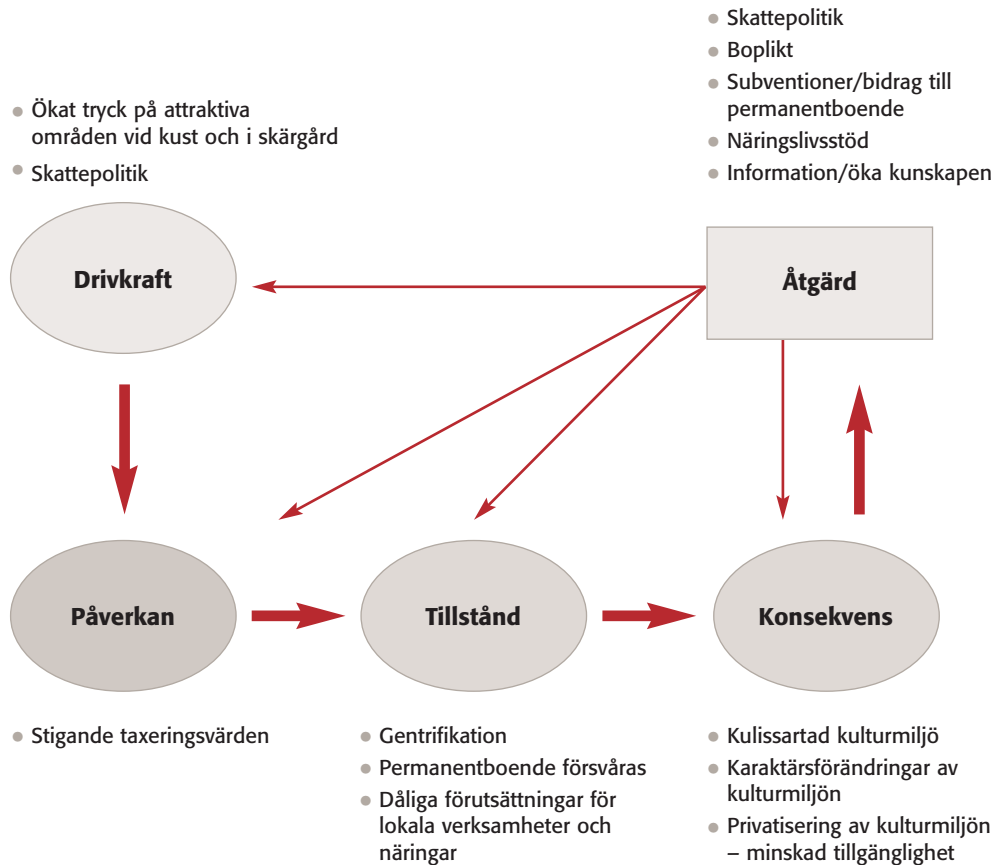

Analysmodell för indikatorn genomsnittligt taxeringsvärde

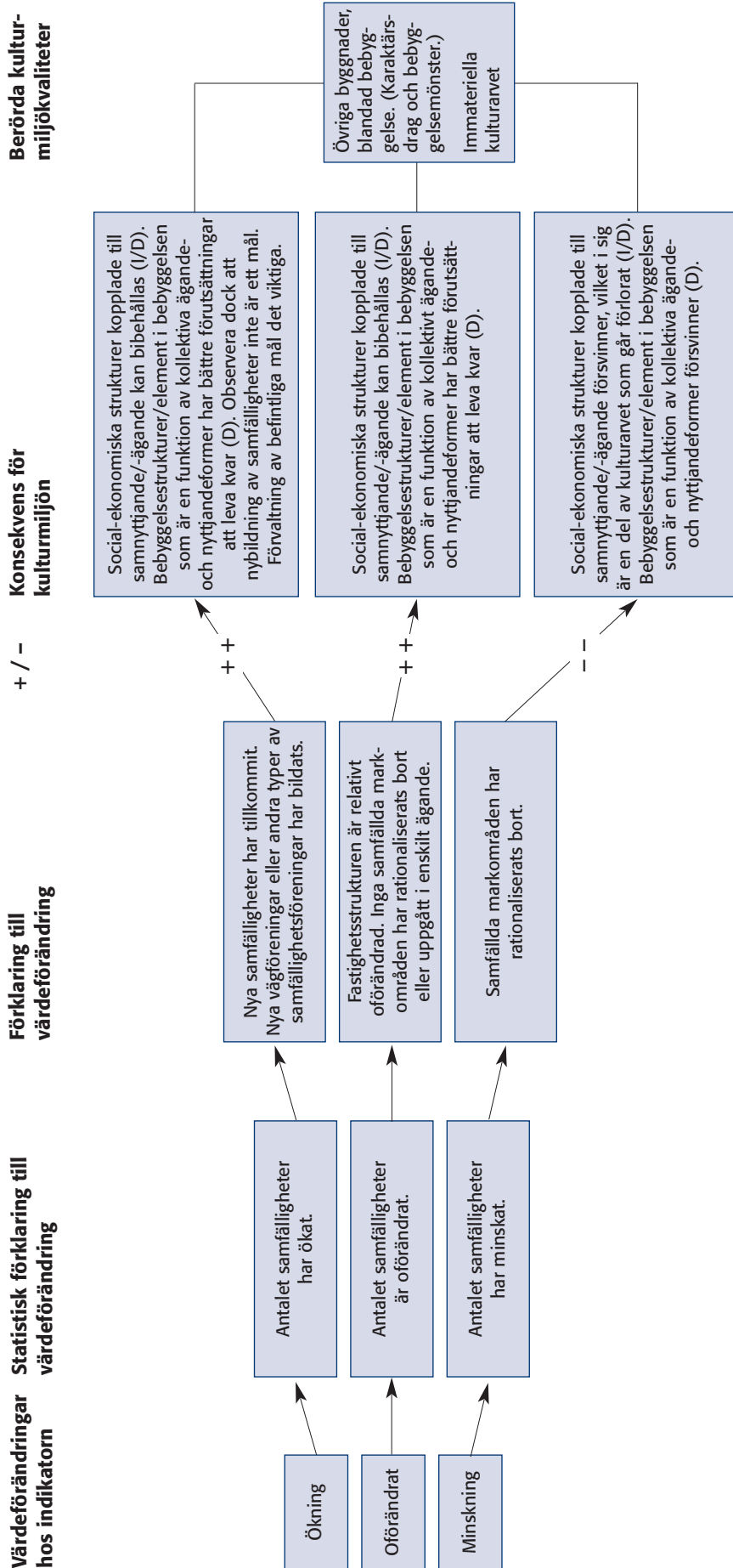

DPSIR-modell över indikatorn genomsnittligt taxeringsvärde

Indikator: Genomsnittligt taxeringsvärde

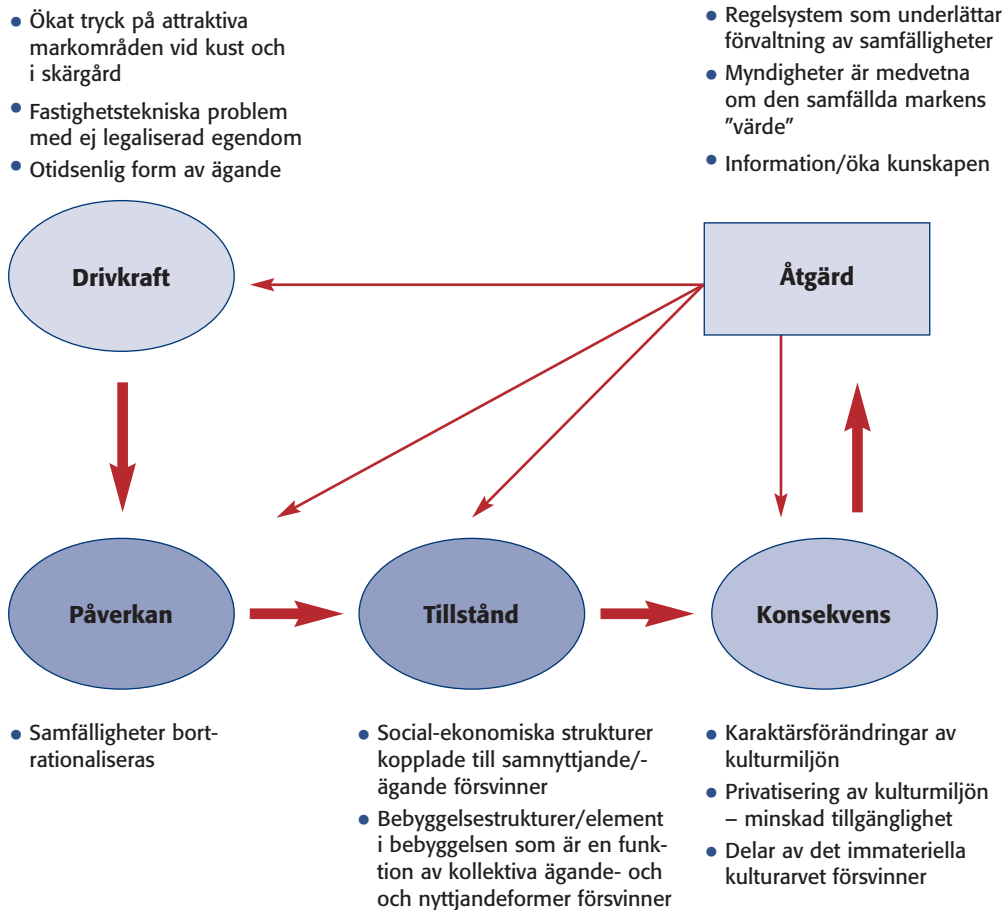

Analysmodell för indikatorn antal samfälligheter

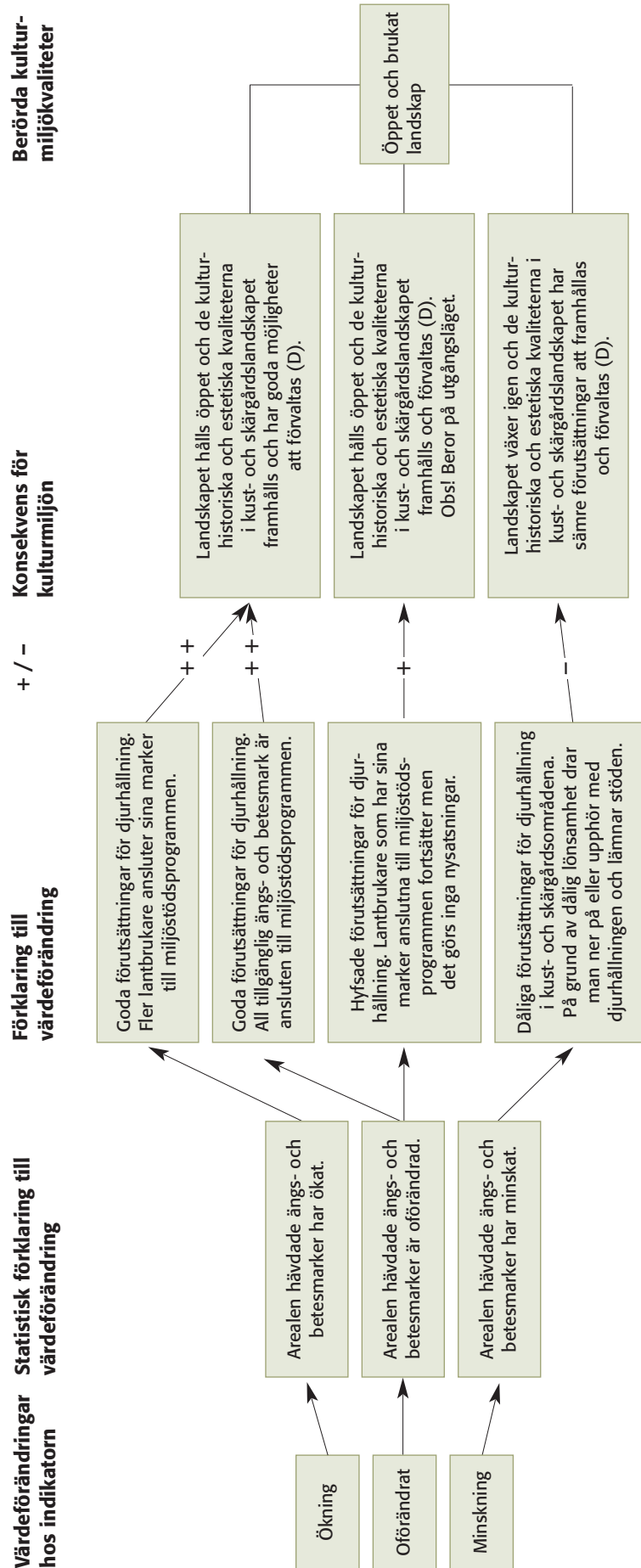

DPSIR-modell över indikatorn antal samfälligheter

Indikator: Antal samfälligheter

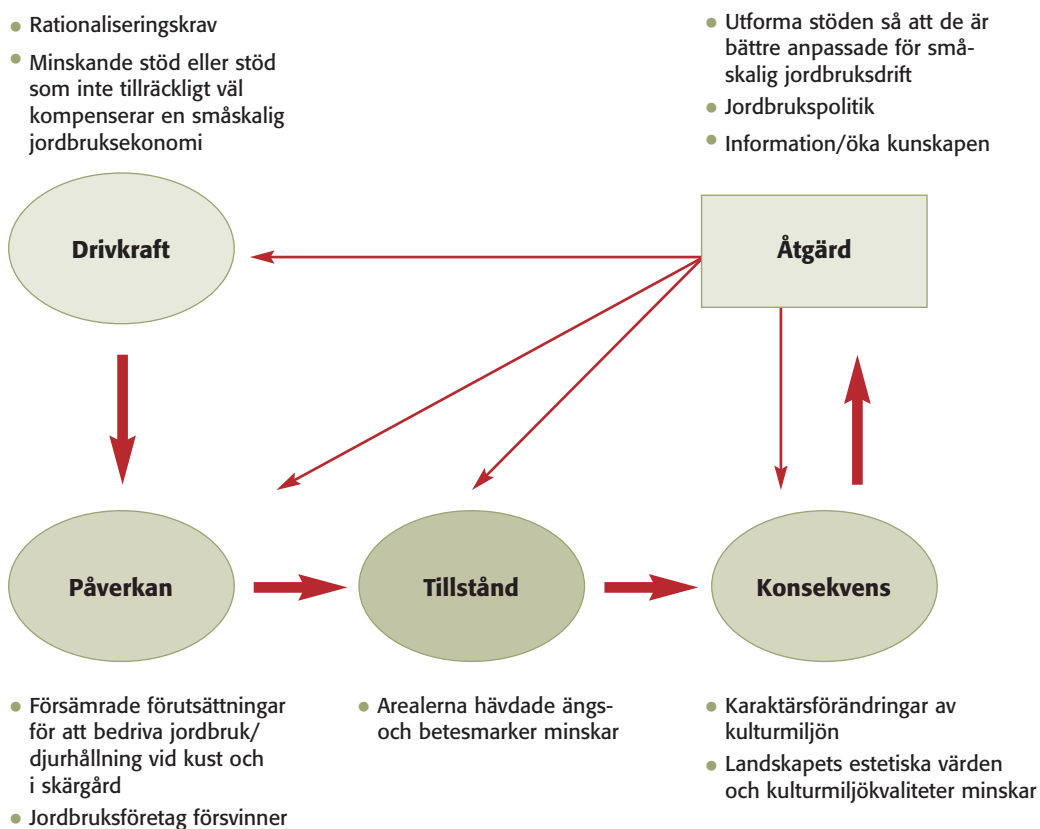

Analysmodell för indikatorn areal hävdad ängs- och betesmark

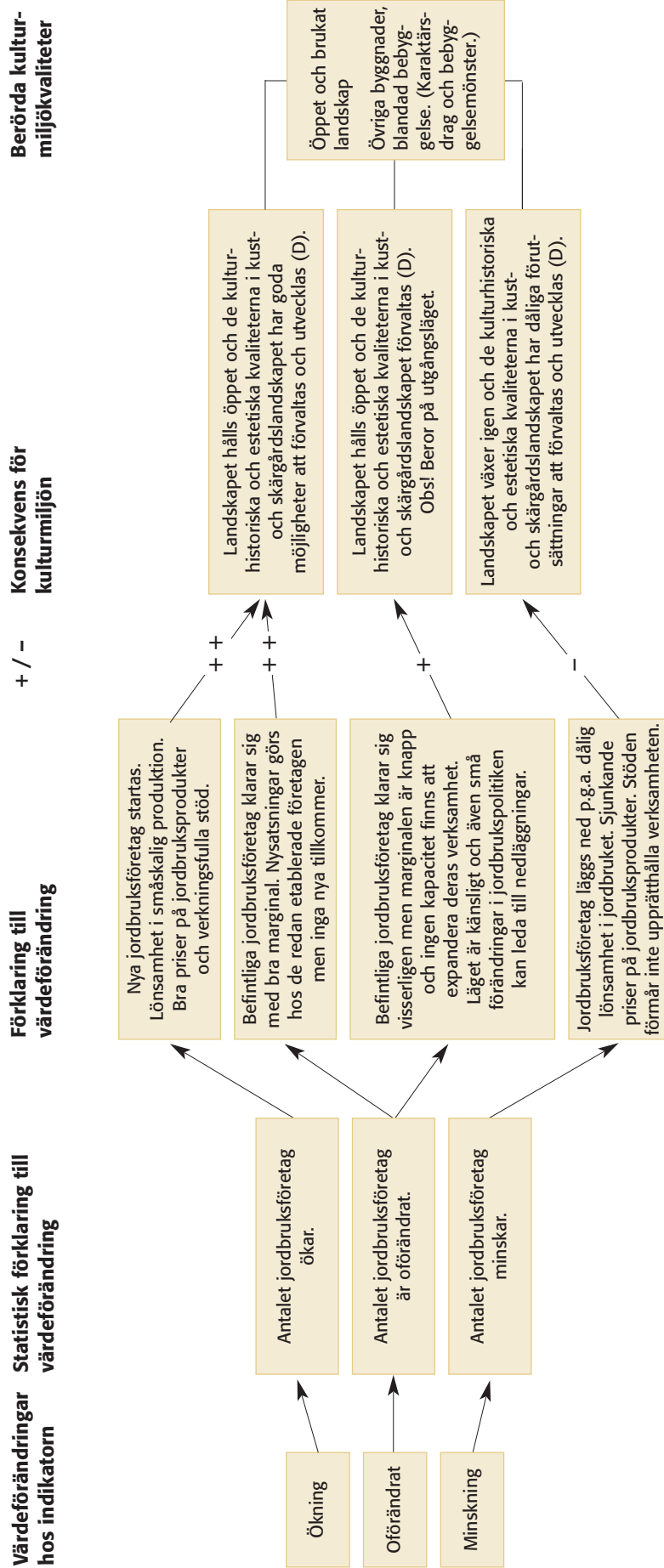

DPSIR-modell över indikatorn areal hävdad ängs- och betesmark

Indikator: Areal hävdad ängs- och betesmark

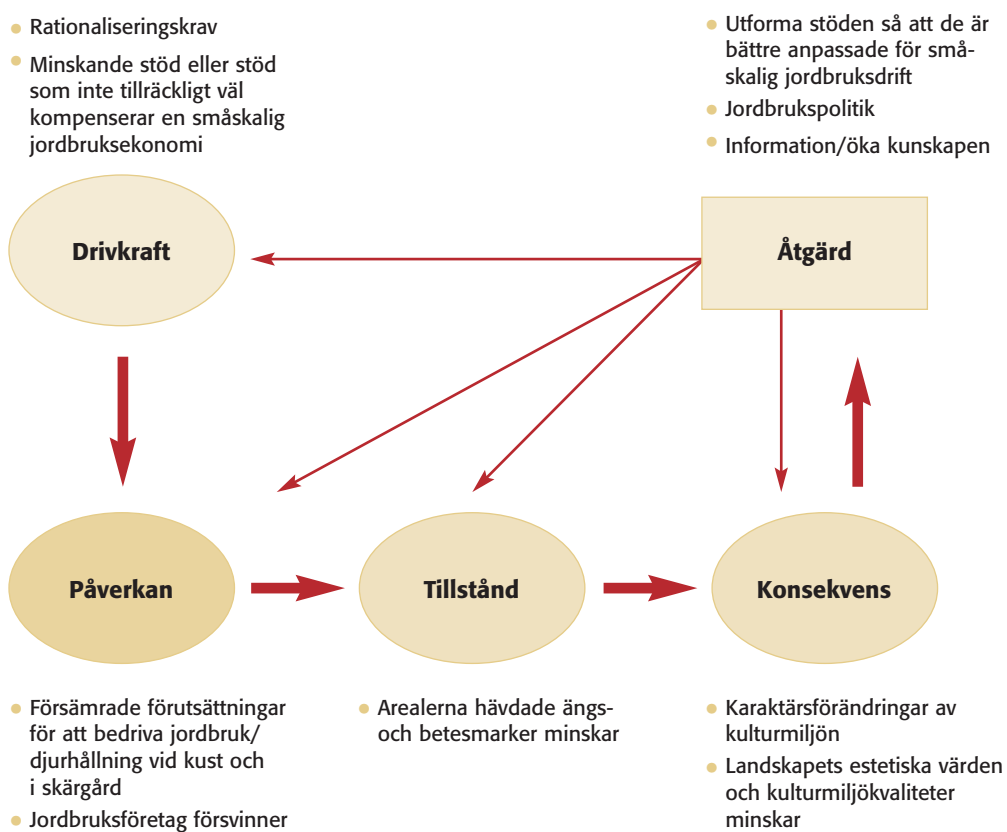

Analysmodell för indikatorn antal jordbruksföretag

DPSIR-modell över indikatorn antal jordbruksföretag

Indikator: Antal jordbruksföretag

Bilaga 2 – Avförda variabler

Många av de variabler som vi testat i projektet har vi kunnat avfärda som icke intressanta, bland annat beroende på att de inte har ansetts vara riktade specifikt mot uppföljning av målet om kust och skärgård. De kan emellertid vara av intresse för kulturmiljövårdens arbete att formulera nya delmål.

Nedan listas variablerna tillsammans med den bedömning vi gjort av deras potential som analysvariabler. De variabler vi har undersökt är:

- Tema bebyggelse
 - Fastigheter – antal fritidsfastigheter.
 - Andel omsatta fastigheter (marknadsmässiga köp).
 - Bebyggelsens sammansättning, andel ekonomibyggnader, andel av fastighetstyp.
- Tema näringar
 - Sysselsättning – antal arbetsställen, antal sysselsatta.
- Tema service
 - Antal skolor och antal elever.
- Tema landsbygdsutveckling
 - Antal betesdjur.
- Tema planeringsförutsättningar

Bebyggelse

Antalet fritidsfastigheter

Karaktären och utvecklingsbetingelserna på en plats avgörs på många sätt av om den bebos permanent eller inte. Det är därför intressant att följa fritidshusområden som omvandlas till permanentboende eller tvärtom.

Datafångst

Statistik från SCB som redovisar fastigheter utan permanent befolkning (dvs. fritidsbebyggelse).

Analysmöjligheter – kommentarer

Variabeln är intressant men frågan täcks på nationell nivå i huvudsak upp av föreslagen indikator; *andel permanentboende*, det vill säga den andel som inte är permanentboende är fritidsboende.

Andel omsatta fastigheter (marknadsmässiga köp)

En snabb och plötslig ökning av omsättningen av fastigheter i ett kust- och skärgårdsområde ger en signal om att fastighetspriserna kommer att stiga. En stor och snabb inflyttning av nya människor påverkar också den sociala stabiliteten vilket i sin tur kan påverka karaktären av den fysiska närmiljön.

Datafångst

Statistik från SCB som redovisar marknadsmässiga köp per år.

Analysmöjligheter – kommentarer

- Visar i hög grad samma sak som förändring av taxeringsvärden men är inte lika entydig.
- Är svår att använda i ett nationellt uppföljnings-sammanhang eftersom variabeln inte är ett uttryck för en trend. Statistiken kan variera kraftigt år från år beroende på utbud och efterfrågan.
- Variabeln visar inte om köparen har lokal förankring. Inte heller boendeform framgår eller om en plötslig köprush har att göra med cykliska flyttningsvågor.
Fördelen med variabeln är att den kan ge en tidig indikation på processer som signalerar att förändringar kommer att ske inom ett område. En säkrare och mer heltäckande bild av processerna ger dock variablerna andel permanentboende/fritidsboende, nyttillkommen bebyggelse och befolkningsutveckling. Det krävs med andra ord mycket god kännedom om det undersökta områdets utgångsläge för att analysen ska bli meningsfull.

Bebyggelsens sammansättning – andel ekonomibyggnader, andel av fastighetstyp

Förekomsten av ekonomibyggnader är ett uttryck för levande näringsverksamhet och en hög andel ekonomibyggnader i ett område kan indikera höga kulturmiljökvaliteter. Ekonomibyggnader kopplade till de traditionella näringarna bidrar i hög grad till kust- och skärgårdsområdenas regionala karaktärsdrag och bebyggelsemönster. En minskande andel ekonomibyggnader indikerar homogenisering av bebyggelsen, till exempel en omvandling av ekonomibyggnader till bostadshus (vanligt i Bohuslän).

Variabeln kan analyseras dels på fastighetsnivå, dels på bebyggelsenivå.

Kustanknuten industrimiljö i Degerhamn på Öland. Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ.

Datafångst

Bebyggelsens sammansättning kan fångas dels på fastighetsnivå, dels på bebyggelsenivå. SCB har statistik som redovisar olika fastighetstyper. Statistiken bygger på fastigheternas typkod i fastighetsdatasystemet, det vill säga om den är klassificerad som hyresfastighet, fritidsfastighet, industrifastighet, etc. Den andra datakällan är fastighetskartan som kodar bebyggelsen på fastigheterna (bostadsbebyggelse respektive övriga byggnader). Eventuellt finns motsvarande uppgifter i fastighetsdatasystemet. Uppgifter ner på bebyggelsenivå är dock i nuläget mycket skiftande och osäkert och det kan se olika ut från kommun till kommun.

Analysmöjligheter – fastighetsnivå

Kan ge ett mått på förutsättningarna för fortsatt utveckling av levande miljöer genom att den pekar på förekomst av olika typer av verksamheter och näringar. Statistiken togs fram med avsikten att koppla samman verksamheternas och näringarnas betydelse med den fysiska miljön.

Det visade sig dock svårt att dra relevanta slutsatser utifrån sammansättning av fastighetstyper.

Analysmöjligheter – bebyggelsenivå

Variabeln bygger på utdrag av fastighetskartan vilket gör det mycket kostsamt eftersom nya uttag från fastighetskartan måste göras inför varje uppföljning. Kategorisering av bebyggelsen är för grov – den bygger på indelningen bostadshus och icke bostadshus. Med ett mer detaljerat statistikunderlag skulle eventuellt denna variabel vara intressant att följa.

Näringar

Sysselsättning – antal arbetsställen och antal sysselsatta

Förutsättningen för att berika och tillvarata kulturarvet i kust- och skärgård är att det finns människor som bor och verkar i områdena. Vi menar att det är traditionella, kustanknutna näringar som är intressanta att följa eftersom de har en tydlig koppling till den fysiska miljön som utvecklats under lång tid. De speciella förutsättningarna som råder i kust- och skärgårdsområdena har genom näringarna skapat unika miljöer som inte finns i inlandet.

Datafångst

Statistik från SCB som redovisar antal arbetsställen, antal sysselsatta. Statistik kan fås nedbrutet på kustanknutna *näringsgrenar* – fiske, jordbruk, skeppsbyggnad/reparation och sjötransport.

Vi har även tittat på statistik som visar på *antal arbetsställen/antal sysselsatta* (grov SNI) – okänd näringsgren, areella näringar, övriga tjänster, forskning, utveckling, offentlig förvaltning och försvar, utbildning, hälso- och sjukvård. Dessa har grupperats efter storlek.

Analysmöjligheter – kommentarer

Vi har valt att lyfta fram fisket och jordbruket som indikatorer eftersom ett fortsatt näringsidkande inom dessa områden har en avgörande betydelse för hur kulturarvet bevaras och tas tillvara. Anledningen till att inte skeppsbyggnad och sjötransport tagits med som indikatorer är att ett mått på dessa näringsgrenar ger en relativt svag indikation på förutsättningarna för att tillvarata och utveckla kulturmiljön – det vill säga, de representerar inte mycket mer än sig själva.

Variablerna *antal arbetsställen* och *antal sysselsatta* fördelade på ovanstående näringsgrenar har ingen tydlig koppling till kust- och skärgårdens kulturmiljöer. De är svåra att kommunicera, att skapa arbetstillfällen är en fråga för hela samhället och kopplingen till kulturmiljön är otydlig.

Den mest relevanta statistiken i sammanhanget är data över specifikt kustanknutna näringar. Även här gäller att statistiken kan fungera mot riktade frågeställningar.

Service

Förekomsten av service som en viktig förutsättning för betingelserna i kust- och skärgårdsområdena har diskuterats inom projektet. Vi har dock kunnat konstatera att data över service har samma problem som skolstatistiken. Det krävs rumsliga modeller för att kunna beräkna servicetillgången (omland, närhet etc.). Detta bedömer vi ligger utanför vårt ansvars- och kompetensområde.

Antal skolor och (antal elever)

Tillgång och närhet till skola är en absolut förutsättning för att många barnfamiljer ska kunna bosätta sig permanent i skärgårdsområdena.

Datafångst

Statistik från skolregistret som redovisar antal grund- och gymnasieskolor. Statistiken redovisar även antal elever per skola.

Analysmöjligheter – kommentarer

- Kräver mycket bearbetning för att kunna användas på ett effektivt sätt. En geografisk analysmodell är absolut nödvändig. För att göra informationen intressant krävs en beräkning på hur stort omland som skolorna betjänar. Dessutom tillkommer komplikationer i skärgårdsområden eftersom upptagningsområdet för den eventuella skolan baseras på möjligheter till sjötransporter med mera.
- Kopplingen till kulturmiljön kan upplevas mycket diffus.
- På grund av nödvändig bearbetning är den mycket kostsam och komplicerad.

Även om skolorna är en viktig förutsättning är det inte realistiskt att kulturmiljövården ska kunna använda sig av statistiken i fördjupade analyser på grund av svårigheterna att hantera den geografiska aspekten. Det gäller även många andra servicevariabler, exempelvis post och bank.

Landsbygdsutveckling

Antal betesdjur

Ett öppet odlingslandskap är en viktig kulturmiljökvalitet. Antal betesdjur speglar en förutsättning för att landskapet hålls öppet.

Datafångst

Statistik från jordbruksverket som redovisar antal djurenheter, beräknat utifrån antal hästar, nötkreatur och får.

Analysmöjligheter – kommentarer

För att följa förändring av areal ängs- och betesmark finns redan den av Naturvårdsverket föreslagna indikatorn ”Markslag i odlingslandskapet” – areal åker, äng, naturbetesmark och kultiverad betesmark, vilken bygger på beviljade bidrag för skötsel av marken. Det är därför bättre att gå vidare med denna indikator än att utveckla en ny som indikerar i stort sett samma sak.

Antal betesdjur anser vi inte vara en lika tydlig och kommunicerbar variabel i jämförelse med den ovan angivna indikatorn.

En ökning av antalet betesdjur indikerar att arealen mark som betas och hävdas också ökar. Variabeln fungerar utmärkt för att kontrollera de statistiska resultaten vad gäller areal ängs- och betesmark. I övrigt kan den dock anses som överflödigt då den inte ger bredare underlag för analyser än arealuppgifterna.

Planeringsförutsättningar

Vi har valt att inte ta fram statistik som speglar planerings-

förutsättningar, bland annat förekomst av kommunantikvarie och olika planeringsinstrument som exempelvis översiktsplaner och utpekade värdefulla kulturmiljöer som riksintressen och världsarv. Andra utvecklingsprojekt på

Riksantikvarieämbetet behandlar bland annat möjligheterna att följa upp skyddet av den värdefulla bebyggelsen genom sådana uppgifter.

Går det att med hjälp av befintlig statistik följa frågor som är av vikt för att nå miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård*? I rapporten redovisas dels en metod för indikatoranalys, dels indikatorer för att följa miljökvalitetsmålet.

I arbetet har ingått att identifiera *kulturmiljö-kvalitet* (uppskattning av viktiga karaktärsdrag i miljön) och *förvaltningsbetingelser* (förutsättningar som påverkar möjligheten att förvalta och utveckla kvaliteterna) samt att undersöka relationen mellan dessa.

Den officiella statistiken lämpar sig bäst för att följa förvaltningsbetingelserna. Genom att belysa förutsättningarna kan problem signaleras tidigt och uppföljningen bädda för förebyggande åtgärder.

Kulturarvets förvaltningsförutsättningar är starkt knutna till samhällsutvecklingen i stort. Det betyder att många av de frågor som har betydelse för kulturarvets utveckling ligger utanför kulturmiljövårdssektorns direkta inflytande. Indikatorerna fyller då en viktig funktion som pedagogiska mätinstrument där målet är att signalerna ska nå alla de aktörer som har inflytande över kulturmiljöns framtid.

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
114 84 Stockholm
www.raa.se
bocker@raa.se

ISSN 1651-1298
ISBN 91-7209-343-9